

Provođenje tridentskih zaključaka: primjeri poslijetridentske sakralne umjetnosti s hrvatskih prostora

---

Maračić, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:163041>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Andrea Maračić

**PROVOĐENJE TRIDENTSKIH
ZAKLJUČAKA: PRIMJERI
POSLIJETRIDENTSKE SAKRALNE
UMJETNOSTI NA HRVATSKIM
PROSTORIMA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

ANDREA MARAČIĆ

**PROVOĐENJE TRIDENTSKIH
ZAKLJUČAKA: PRIMJERI
POSLIJETRIDENTSKE SAKRALNE
UMJETNOSTI NA HRVATSKIM
PROSTORIMA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Darko Vitek

Zagreb, 2023.

Sažetak

Tridentski sabor predstavlja jednu od crkvenih sinoda koju se često u historiografiji smatralo obratničkim događajem u oblikovanju crkvene dogme. Ona je također utjecala na političke i kulturne veze i prakse koje su joj uslijedile, uključujući i umjetnički izražaj. XXV. tridentska sjednica koja se bavila upravo pitanjem umjetnosti čini središte ovoga rada u kojemu je detaljnije razrađen njezin tijek, zaključci i njihova implementacija. Oni zaključci koji su vezani za umjetnost u radu su se nadalje pokušali analizirati kroz pojedinačne primjere sakralne umjetnosti na prostoru Hrvatske koja je, kako se pokazalo, unatoč svojoj geografskoj marginalnosti na europskom prostoru, u kulturnom smislu tada bila dio istog kulturnog kruga kao i katoličke zemlje središnje Europe. Kako bi se bolje razumijeli uzroci Tridentske sjednice, odabir određenih tema koje su na njoj obrađene ali i metode koje su korištene u pokušaju sprovođenja političkih i vjerskih ciljeva koji su ondje zaključeni, potrebno je također razumijeti širi politički i kulturni kontekst toga vremena, U radu su stoga analizirane i neke od pojava koje su oblikovale ovaj period kao što su reformacija, obnova katoličanstva i različiti oblici političko – crkvenih savezništva koje danas često istražujemo u kontekstu tzv. konfesionalizacije. Navedene pojave svoj vrhunac doživljavaju u 16. stoljeću međutim ukoliko se pokuša pronaći njihovo izvorište ili uzroke, uviđa se da se oni kriju u daljoj prošlosti i da su karakteristike i specifičnosti jednog razdoblja često produkt iskustava, baštine i običaja prošlih generacija.

Ključne riječi: Tridentski sabor, umjetnost, reformacija, protureformacija, konfesionalizacija

Implementation of decrees of Council of Trent: examples of post – Tridentine sacred art from Croatian areas

Abstract

The Council of Trent represents one of the church synods that has often been considered a turning point in shaping church doctrine in historiography. It also influenced the political and cultural connections and practices that followed, including artistic expression. The 25th

session of the Council of Trent, which dealt precisely with the issue of art, forms the center of this work, in which its course, conclusions, and their implementation are elaborated in more detail. The conclusions related to art in the work were further analyzed through individual examples of sacred art in the territory of Croatia, which, as it turned out, despite its geographical marginality in Europe, was culturally part of the same cultural circle as Catholic countries in Central Europe. In order to better understand the causes of the Council of Trent, the selection of specific themes that were addressed there, as well as the methods used in the attempt to achieve the political and religious goals concluded there, it is also necessary to understand the broader political and cultural context of that time. Therefore, the paper also analyzes some of the phenomena that shaped this period, such as the Reformation, the renewal of Catholicism, and various forms of political and church alliances that we often explore today in the context of the so-called confessionalization. These phenomena reach their peak in the 16th century; however, if we try to find their origins or causes, we realize that they are hidden in the distant past and that the characteristics and specificities of one period are often the product of experiences, heritage, and customs of past generations.

Keywords: Council of Trent, art, Reformation, Counter – Reformation, confessionalization

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. KASNI SREDNJI VIJEK – UTIRANJE PUTA REFORMACIJI I KATOLIČKOJ OBNOVI.....	5
3. REFORMACIJA, OBNOVA KATOLIČANSTVA I KONFESIONALIZACIJA.....	8
3.1. REFORMACIJA.....	8
3.2. OBNOVA KATOLICIZMA.....	11
3.3. KONFESIONALIZACIJA.....	12
3.4. „TRIJADA” (REFORMACIJA, OBNOVA KATOLICIZMA I KONFESIONALIZACIJA) NA PRIMJERU HABSBUŠKE MONARHIJE.....	13
4. TRIDENT KAO DIO KATOLIČKE OBNOVE.....	15
4.1. XXV. SJEDNICA TRIDENTSKOG SABORA.....	17
4.2. REZULTATI (POSLEDICE) TRIDENTA.....	20
4.3. BRATOVŠTINE: PROMICATELJI CRKVENE KULTURE.....	23
5. FUNKCIJA UMJETNOSTI U PROMICANJU RELIGIJE.....	24
5.1. IKONOGRAFIJA KAO POMOĆNA POVIJESNA ZNANOST.....	26
5.2. ULOGA BAROKA U OBNOVI KATOLIČANSTVA.....	27
5.3. POSLIJETRIDENTSKO SLIKARSTVO I BAROK: PROŽIMANJA I UTJECAJI.....	28
6. PRIMJERI POSLIJETRIDENTSKOG SLIKARSTVA U HRVATSKOJ.....	30
6.1. IKONOGRAFSKA RAZNOLIKOST PRIKAZA BLAŽENE DJEVICE MARIJE.....	31
6.2. UTJECAJI UDALJENIH UMJETNIČKIH SREDIŠTA.....	33
6.3. STARA VJEROVANJA U NOVOM RUHU.....	34
7. ZAKLJUČAK.....	36
8. LITERATURA I IZVORI.....	39

1. UVOD

Kasni srednji vijek koji obuhvaća razdoblje 14. i 15. stoljeća te rani novi vijek koji mu slijedi mogu se opisati kao prijelazna razdoblja u kojem se jedna više stoljetna kultura približila svojoj „jeseni”, kako ju je Huizinga opisao u naslovu svoje knjige, te je započela nova era koju su oblikovala ranonovovjekovna duhovna i znanstvena dostignuća. Ta nova kulturna era očitovala se na svim razinama; u političkim institucijama koje počinju poprimati formalniji karakter, u društvenim strukturama i elitama koje se počinju jasnije diferencirati u novonastalim političkim okolnostima, u onim segmentima kulture koji zahvaljujući Gutenbergovom izumu stroja za tiskanje sada postaju dostupni široj masi. Nova kultura očituje se također i u duhovnim odnosno religijskim gibanjima i promjenama koje bi se opravdano mogle istaknuti kao posebno značajna kategorija povjesničaru ranog novog vijeka. Crkvene podijele i promjene koje se događaju u ovom razdoblju nisu ostavile posljedice samo na unutarnje stanje u Crkvi nego su kroz različite kanale utjecale na zbivanja u svim poljima društva kao što su ekonomija, političko – društveno dinamika, kultura itd.

Iako ovaj period na određeni način zbilja predstavlja raskid sa starom kulturom i „zeitgeistom” te rađanje novog, renesansnog čovjeka takva se pretpostavka u novijim historiografskim istraživanjima sve više preispituje te se govori o transformaciji stare kulture koja je u ranonovovjekovnom razdoblju nadograđena, obnovljena i, koliko joj dopuštaju tadašnja dostignuća, unaprijeđena. Promatrajući i istraživajući crkvenu povijest ranog novog vijeka, naročito 16. stoljeća koje je postepeno ušlo u kolektivnu svijest kao stoljeće reformacije i protureformacije, vrlo se lako može pronaći argumente koji podržavaju tu tezu. Iz tog razloga se spomenuti termin *protureformacije*, unatoč svojoj popularnosti, sve više u historiografskim djelima zamjenjuje terminom *obnove* Katoličke Crkve. Ona se, suočena s reformskim gibanjima i prohtjevima za promjenom koji su potekli iz središta Europe, ali također i s osmanskim napadima koje prijete s istoka u ovome razdoblju mora uhvatiti u koštac s vanjskim i unutarnjim prijetnjama kako bi sačuvala svoju strukturu, dogmu i savezništva. U takvoj situaciji Katolička Crkva započinje s obnovom koja će ojačati njezine temelje. Taj je proces bio dug, neravnomjeran na europskom prostoru te se odvijao u fazama, a danas ga možemo proučavati iz više perspektiva. Jedna od popularnijih tema u historiografiji koja daje široki uvid u katoličku novovjekovnu obnovu je Tridentski Sabor, crkveni koncil čije su sazivanje, pripreme za održavanje te same sjednice obilježile sredinu 16. stoljeća. Zahvaljujući sačuvanim prijepisima 25 sjednica koje su se

održavale od 1545. do 1563. godine, imamo uvid u teme koje su tadašnji prelati i ostali dužnosnici crkvene vlasti smatrali relevantnima, a stavljajući ih u kontekst širih povijesnih zbivanja, također možemo pretpostaviti i zašto se upravo o njima raspravljalo u Trentu.

U ovome radu predstaviti će se teme odnosno zaključci s posljednje, XXV. sjednice Tridentskog sabora koja se održala 1563. godine s posebnim naglaskom na članak *On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred images (O zazivanju, čašćenju, i relikvijama svetaca, i o svetim slikama)*¹. Pitanje štovanja svetih slika bilo je samo jedno od spornih točaka oko koje katolici i novoformljene protestantske skupine nisu mogle pronaći zajednički konsensus, a iščitavanjem spomenutog članka možemo zaključiti koji je stav Katolička crkva zauzela u toj diskusiji. Članak *On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred images* predstavlja jednu od posljednjih raspravnih tema Tridentskog sabora te na temelju njega možemo donijeti nekoliko pretpostavki: jedna od njih, a koja je posebno bitna za ovaj rad, jest da su sudionici Tridentskog koncila pitanju sakralne umjetnosti pristupili, uvjetno rečeno, otvorena uma, odnosno nisu postavili nikakva čvrsta pravila ili definicije kojih bi se crkveni umjetnici (ali i naručitelji) trebali pridržavati, već su tek ustvrdili da su slike u crkvama i ostalim svetim prostorima poželjne uz uvjet da budu dolične i u skladu sa svojom funkcijom, a to je poticanje vjerskog doživljaja. Konkretno upute za formu, tehniku i prije svega ikonografiju sakralnog slikarstva su izostale te nisu spomenute u nijednom zaključku XXV. sjednice. Iako je široko prihvaćeno stajalište kako je Crkva na Tridentskom saboru postavila stroge uvjete za one oblike sakralne umjetnosti koji su dopušteni i poželjni, a koji su oblici s druge strane zabranjeni te je na taj način pokrenula lavinu cenzura koje su obilježile umjetnost ranog novog vijeka, zaključci ukazuju na suprotno; ona je tek potvrdila da umjetnost, u ovom slučaju slikarstvo, ima pedagošku ulogu u poticanju vjerskog života te je potrebno da ono oponaša i potiče svetost, približi Nebo Zemlji. Nadalje, daljnjim iščitavanjem zaključaka i dekreta donesenih na XXV. sjednici dolazi se do teze da je veliki dio odgovornosti za provođenje tridentskih zaključaka pao na niži kler, tj. na lokalne crkvene dostojanstvenike: svećenike, župnike, redovnike, a zatim i biskupe, nadbiskupe itd., uključujući i zaduženje za implementaciju zaključka o svetim slikama i njihovoj upotrebi. Upravo je na biskupima je najčešće bila zadaća razlučivanja i definiranja „dolične” sakralne umjetnosti koja će biti usklađena s tom pomalo apstraktnom tridentskom uputom: „...that, by means of the histories of the mysteries of our

---

¹James WATERWORTH (prev.), *The Council of Trent. The Twenty-Fifth Session. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent*, London: Dolman, 1848, v-viii., <https://history.hanover.edu/texts/trent/ct25.html>), 233. (dalje: *The Council of Trent*)

Redemption, portrayed by paintings or other representations, the people is instructed, and confirmed in (the habit of) remembering, and continually revolving in mind the articles of faith; (...) that so they may give God thanks for those things; may order their own lives and manners in imitation of the saints; and may be excited to adore and love God, and to cultivate piety.”² Analizirajući pojedine primjere poslijetridentske sakralne umjetnosti u hrvatskim krajevima uviđa se kako je krajnji rezultat odnosno umjetnička produkcija ovisila o višestrukim faktorima te kako je uz crkvene predstavnike, na njezinu estetiku, ali i funkciju utjecao i širi društveno – politički kontekst u kojem je nastala. Ipak, to ne znači da je crkveno središte odnosno sama Kuriya pristupila nezainteresirano pitanju sakralne umjetnosti kao i ostalim zadaćama koje je nametnulo vrijeme; osnivanjem kongregacija zaduženih za implementaciju tridentskih zaključaka, zahtjevom za sustavnim provođenjem vizitacija te neizbježnim političkim savezništvima s državnim vodstvima kao što je habsburški monarh, Rim je i dalje imao jasan pregled i kontrolu nad crkvenim zbivanjima i svojevrsno jamstvo za očuvanje svoje moći i utjecaja..

Cilj ovog rada je dvostruk; on prije svega želi ukazati na povezanost ranonovovjekovnih kulturnih i društvenih dostignuća i promjena u Europi sa stanjem i zbivanjima koji su obilježili kasni srednji vijek. Ta se povezanost očituje u katoličkom duhovnom i umjetničkom nasljeđu koje, iako u ranom novom vijeku poprima neke nove karakteristike i funkcije, u suštini ostaje tipično kršćansko, dapače, ono naglašava pripadnost tisućljetnom kršćanskom kulturnom krugu. Protestantska struja koja odbija nastaviti slijediti određena načela te inzistira na reformi time ne odbacuje (barem ne u potpunosti) „staru” kulturu; više od toga ona zahtjeva njezino preispitivanje i pročišćenje. Pristaše protestantizma stoga su također na određen način neraskidivo vezani s kršćanskom kulturom srednjeg vijeka. Nadalje, cilj rada je također prikazati Tridentski sabor kao dio crkvene obnove koju su potaknuli novonastali pokreti i dinamična politička situacija u Europi, a koji je uz definiranje nekih novih pravila, također u svojim temeljima predstavljao nastavak stare, ali sada obnovljene kršćanske kulture. S time na umu, u radu će se posebno naglasiti uloga poslijetridentske umjetnosti kojoj je kamen temeljac bio članak *On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred images* s XXV. sjednice Tridentskog sabora i na koju su, kao što će se pokazati kroz pojedine umjetničke primjere, utjecali višestruki faktori i činitelji koji uključuju lokalni kler, laičke elite, političko – društvene okolnosti pojedinog prostora te na posljertku i sama katolička dogma koju je potpisala Kuriya.

---

² *The Council of Trent* , 1848: 235.

Rad je podjeljen u sedam poglavlja: nakon Uvoda slijedi kratak pregled političkih zbivanja i kulture kasnog srednjeg vijeka, razdoblja koje je prethodilo ranom novom vijeku, a koje je i središnja tema ovog rada budući da Tridentski sabor čini jednu od njegovih okosnica, naročito kada ga se sagledava iz perspektive promjena koje se u 16. stoljeću događaju na religijskom planu Europe. Ta je tema obrađena u slijedećem poglavlju koje se bavi pitanjem reformacije, protureformacije i konfesionalizacije, crkveno – političkog procesa koji je bio usko vezan uz tadašnju reformu Crkve. Odnos i ispreplitanje ovih pojava pokušati će se ilustrirati na primjeru Habsburške Monarhije u jednom od njegovih podnaslova. Potom se prelazi na središnju temu rada, a to je Tridentski sabor. U poglavlju koje je posvećeno ovoj temi, naročita je pozornost dana njegovoj XXV. sjednici na kojoj su sudionici Tridenta raspravljali o temi čašćenja svetih slika. Zašto je slikarstvo, odnosno umjetnost uopće bila jedna od tema ove povijesno značajne sinode i koliki je potencijal umjetnosti u prenošenju određenih političkih ili ideoloških poruka koje u njima ostaju zabilježene kao povijesni trag koji može biti od koristi budućim povjesničarima, su pitanja na koja se pokušalo odgovoriti u predzadnjem poglavlju. Na poslijetku, prije konačnog zaključka o temama o kojima je raspravljano u radu, dolazi poglavlje u kojemu su predstavljeni pojedini primjeri poslijetridentske umjetnosti na hrvatskim prostorima na kojima se mogu primjetiti određene simboličke i stilske posebnosti koje su tipične upravo za ovo razdoblje.

2. KASNI SREDNJI VIJEK – UTIRANJE PUTA REFORMACIJI I KATOLIČKOJ OBNOVI

Iako se kasni srednji i rani novi vijek u historiografiji proučavaju kao dvije uzastopne epohe koje imaju svoje povijesne posebnosti, one se dotiču i prožimaju u više segmenata, a jasno definirana granica između njih ponajviše ovisi o povjesničaru ili historiografu koji ju pokušava pronaći. Neki će tako kraj srednjeg vijeka smjestiti u godinu pada Carigrada 1453. godine dok se većina historiografa priklonila 1492. godini u kojoj je Kolumbo došao do američkog kontinenta kao godini završetka srednjeg vijeka. Ipak, precizna periodizacija u ovom je slučaju nepotrebna tj. relativna budući da su utjecaji kulture i baštine koje su stoljećima stvarane u popularno nazivanom mračnom dobu, pronašle svoje mjesto i u novoj eri. Vođeni ovom pretpostavkom, kada pokušamo analizirati europska kulturna, društvena i politička zbivanja koja su pokrenuta krajem 15. stoljeća te su u punini zaživjela u 16. i 17. stoljeću, primijetit ćemo kako su ona nerijetko bila potaknuta i nadahnuta zbivanjima koja su obilježila kasnosrednjovijekovni period te mentalitetom i principima kojima se vodio tipičan srednjovjekovni Europljanin.

Ukoliko taj period, za koji zaključujemo da je utjecao na ranomodernu novinu proučavamo kroz gospodarsko – političku vizuru, uočavamo da ga je karakterizirala visoka politička decentraliziranost koja je bila posljedica postojećeg feudalnog sustava. U njemu vlast nije bila koncentrirana u rukama jednog vladara odnosno kralja, niti je bila komunalna (javna) već je bila razjedinjena među feudalnim vladarima koji su posjede nad kojima su vladali tretirali kao privatno vlasništvo. Takav oblik političko – gospodarske tradicije može se opisati kao horizontalan ili recipročan, gdje su centri moći raspršeni te je stoga apsolutna vladavina vrhovnog kralja, koji bi na ljestvici hijerarhije stajao iznad svih, u praksi bila teško ostvariva. Machiavelli je već početkom 16. stoljeća u svojem djelu *Vladar* razlikovao europsku monarhiju koja je postojala u zapadnim feudalnim sustavima i koja je zbog opisane podijele moći bila ograničena, nasuprot osmanlijske tj. azijske koja se može opisati kao despotska.³ U takvom sustavu koji Machiavelli opisuje kao tipičnim za europska društva, Crkva je predstavljala jednog od najmoćnijih feudalnih gospodara budući da su njezini posjedi bili brojni i raspršeni po velikom dijelu Europe, a uz to papa je osim teritorijem upravljao i svojom vojskom.⁴ Ovakvo gomilanje moći omogućilo je Crkvi da u razdoblju kasnog srednjeg vijeka razvije čvrstu upravnu strukturu pod kojom podrazumijevamo financijsku, pravnu i administrativnu mrežu i koja je u tom razdoblju prednjačila pred bilo kojim sekularnim vladarom ili državnim aparatom. Unatoč tome (ili zbog toga), 1378. godine u Crkvi je došlo do raskola koji danas nazivamo Zapadni raskol, a čiji su uzroci bili političke naravi. Zbog neslaganja oko izbora novog pape nakon smrti Grgura XI., kardinali su izabrali dvojicu papa s različitim središtima, u Rimu i Avignonu. Ovakvo stanje i podijeljenost unutar Crkve je potrajalo do 1417. godine kada je Crkva ponovno ujedinjena pod vodstvom pape Martina V. Zapadni crkveni raskol je imao reperkusije na čitavu političku scenu Europe budući da su se vladari država trebali odlučiti za pružanje podrške jednom od izabranika. Ova zbivanja potaknula su neke od suvremenika na razmišljanje o pogreškama i neučinkovitosti određenih segmenata crkvene uprave te se oni već tada ukazivali na potrebu za reformom, a što je bio i jedan od stupova pobune i kritika reformatora koji su se javili stotinjak godina kasnije.⁵

Osim decentraliziranosti u političkom i gospodarskom smislu te jačanja crkvene moći, kasni srednji vijek prošao je također u znaku nerijetko teških životnih uvjeta koji su bili posljedica

---

³ Ivo GOLDSTEIN (ur.), *Povijest. 9. knjiga. Počeci novog doba (16 stoljeće.)*, Zagreb, 2008., 74.

⁴ Martin VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge, 2003., 60.

⁵ Jonathan DEWALD (ur.), „Introduction: The Early Modern Period”, *Europe: 1450 to 1789. Encyclopedia of the Early Modern World* (dalje Encyclopedia), Vol. 1, New York, 2004., 29.

političkih i društvenih turbulencija koji su se sporadično javljali u dijelovima Europe. Do političkih obrata tako dolazi u npr. Firenci i Flandriji, ili Engleskoj i Francuskoj gdje dolazi do sukoba oko izbora kralja. Život kasnosrednjovjekovnog Europljanina bio je i pod bremenom straha od prirodnih neprilika koje su uništavale poljoprivredne usjeve i time prouzrokovale glad među većinski seljačkim stanovništvom. Kasni srednji vijek, točnije 14. stoljeće također je bilo obilježeno pojavom kuge koja je osakatila demografsku sliku Europe toga razdoblja. Opasnosti su prijetile i u vidu Osmanlija koji su 1453. pokorili Konstantinopol te su počeli sve dublje prodirati prema središtu Europe pritom pokoravajući kršćanske gradove.⁶ Stanovništvo je stoga često bilo zaokupljeno osiguravanjem osnovnih životnih uvjeta i razmišljanjima o ponekad teško ostvarivoj egzistencijalnoj sigurnosti. Na to se nadovezuju određeni povijesni tragovi iz ovoga razdoblja, prije svega porast broja sakralnih objekata i umjetnosti, koji ukazuju na jačanje vjerske pobožnosti u čemu se tražila neka vrste utjehe.⁷

Nasuprot tome, kasni srednji vijek, naročito 15. stoljeće bilo je plodno razdoblje u tehnološkom i kulturnom smislu, a s dolaskom ranomodernog razdoblja taj je procvat doživio puni zamah. Novi kulturni trendovi koji se tada javljaju u Europi (isprva u Italiji gdje su do početka 16. stoljeća već bili vidljivi nekoliko generacija⁸) i koje objedinjujemo pod nazivom renesansa, u mnogočemu predstavljaju „ponovno rođenje” kako sugerira sama etimologija riječi.⁹ Međutim, to „ponovno rođenje” je u određenoj mjeri bilo posljedica kulture i obrasca življenja svojstvenih srednjem vijeku, a koji su na vrhuncu svog postojanja postali istrošeni te su zahtijevali ponovno preispitivanje principa kojima će se društvo voditi. Huizinga tako piše o kontinuiranoj usmjerenosti prema nebeskom odnosno stalnoj težnji religioznom shvaćanju svijeta u srednjem vijeku koje je često vodilo u suviše poopćenjivanje i apsurd, te na koncu u nagomilavanje svakovrsnih vjerovanja i rituala koji su gušili suštinsku jezgru religije.¹⁰ Ovakav religijski mentalitet ljudi u velikoj je mjeri utjecao na oblike i funkciju kulture i umjetnosti, ali isto tako je i umjetnost imala sposobnost vršenja određenog utjecaja na kolektivni mentalitet, što uviđamo kada se usmjerimo na proučavanje srednjovjekovne simbolike. Huizinga piše vezano za ovaj cirkularni odnos: „Nijedna vjera nije nikad bila posve nezavisna od kulture odnosno naroda i doba.”¹¹

---

⁶ DEWALD, *Encyclopedia*, 2004, 29.

⁷ GOLDSTEIN, *Povijest*, 137.

⁸ Cameron EUAN (ur.), *Early Modern Europe. An Oxford History*, New York, 2001, 63.

⁹ DEWALD, *Encyclopedia*, 2004, 26.

¹⁰ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1964, 152.

¹¹ *Ibid*, 152.

Ekscesivna težnja za vjerskim ili čak ezoteričnim praksama koja je dakle u ovome razdoblju obilježavala ljudsku svakodnevicu rezultirala je razvodnjavanjem svoje primarne funkcije upravo zbog opisane sveprisutnosti. Nasuprot tome se pak javlja rastući interes za akademskim i znanstvenim poimanjem svijeta koji će, kao što je povijest pokazala, ostaviti dugoročne posljedice na novovjekovno društvo i smjer kojemu će ono težiti još stoljećima nakon. Taj sve prisutniji poriv za racionalizacijom i akademskim uzdizanjem koji se javlja na prijelazu u rani novi vijek postavlja zahtjeve za promjenama i obnovom koji se manifestiraju kroz renasansnu i zatim baroknu umjetnost, kao i u društveno – političkim procesima reformacije, obnove katoličanstva i konfesionalizacije koji su zahvatili Europu.

3. REFORMACIJA, OBNOVA KATOLIČANSTVA I KONFESIONALIZACIJA

Reformacija, protureformacija (obnova katoličanstva) i konfesionalizacija su procesi koji su ključni za razumijevanje ranonovovjekovne povijesti, a zajedničko im je, osim toga što su zahvatili većinu europskog prostora u ovom razdoblju, i to što su bili neodvojivo vezani za odnos Crkve i sekularnih vlasti. Također, ova povijesna trijada koja je karakteristična za razdoblje od 16. do 18. stoljeća činila je zatvoreni krug u kojem su svi činitelji i procesi bili međusobno zavisni stoga je potrebno pojedinačno analizirati i staviti u povijesni kontekst svaki od spomenutih fenomena kako bi bolje razumjeli njihove međusobne utjecaje.

3.1. REFORMACIJA

Reformacija se kao pokret unutar Crkve javlja u trenutku kada se većina kršćanskog svijeta svojevolumeno tj. bez prisile strogo pridržavala vjerničkog života i svega što je on propisivao. Prakse kao što su naručivanje misa za pokojne (primjer je Tridesetnica sv. Grgura koja se odnosi na 30 izmoljenih misa koje se mole u točno određeno vrijeme i specifičnim redoslijedom),¹² zazivanje svetaca za posredovanje u molitvenom životu na što nam ukazuje crkvena umjetnost iz tog razdoblja, te ostali vjernički rituali imali su bitnu ulogu u svakodnevici ljudi u kasnom srednjem vijeku. Upravo se iz tog razloga pojava reformatora početkom 16. stoljeća koji počinju odbacivati katoličke običaje i vjerovanja te zahtijevati reformu Crkve može učiniti kontraintuitivnom i neočekivanom. Historiografi su međutim u posljednjim desetljećima relativno složni u objašnjavanju uzroka pobune unutar Katoličke

---

¹² EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 83.

crkve. Dok je marksistička historiografija bila sklona traženju tih uzroka u klasnim sukobima i socio – ekonomskim (ne)prilikama, nakon slabljenja ove historiografske škole promijenila se i prizma kroz koju se sagledava reformacija.¹³ Novija historiografija tako reformaciju pripisuje djelovanju određenih kršćanskih teologa i propovjednika u Njemačkoj i Švicarskoj od kojih se posebno ističe Martin Luther koji su otvoreno kritizirali određene postupke i običaje Crkve. Njihova beskompromisna kritika Crkve međutim nije bila ono što je reformaciju učinilo povijesnom prekretnicom budući da je takvih pobunjeničkih glasova bilo otkada je i Crkve, ali ono što jest bilo ključno u razdoblju 16. stoljeća su šire laičke i kleričke mase koju su prihvatile kritike pobunjenika te su ovaj put odbile pružiti podršku Rimu.¹⁴ Kršćanski propovjednici i učitelji koji su pružili potporu Lutheru i ostalim reformatorima su bili prva stepenica prema postizanju globalne pobune, a njihovim širenjem protestantskih ideja prema laicima i običnom puku, stvorena je mreža podrške koja je na posljetku rezultirala međunarodnim razdorom unutar Crkve. Protestantske ideje su tako počele prihvaćati čitave gradske zajednice koje su stale u obranu reformatora i time su naposljetku razbile tvrdokornu crkvenu strukturu. Euan piše kako su se te gradske zajednice transformirale u „self – regulating spiritual department of the local political community.”¹⁵ Reformatori su u kratkom razdoblju vrlo uspješno raširili svoje ideje po čitavoj Europi: Škotska i Skandinavski poluotok naročito su entuzijastično prihvatili protestantsku vjeru, kao i dijelovi zemalja Srednje Europe poput Njemačke, Poljske, Francuske, Habsburške Monarhije itd.¹⁶ Razlozi za pristajanje uz protestantizam bili su višestruki pa je tako jedna od zamjerki reformatora koja je naišla na plodno tlo među kršćanskim pukom bila ona koja se ticala licemjerja crkvenih elita koje su inzistiranjem na određenim povlasticama učinile Crkvu odvojenim pravnim tijelom koje je bilo izuzeto od pravila kojima se ravnao ostatak društva. Ova točka, kao i neke koje su se ticale kritike određenih crkvenih dogmi i duhovnih praksi, nije bila nikakva novina; sekularne vlasti su već desetljećima upozoravale na ekskluzivitet koji su uživali crkveni djelatnici,¹⁷ a osim državnih elita, i običan puk je gubio motivaciju za opetovanim opravdanjem beneficija crkvenog klera kojem su do tada bili bezuvjetno odani. Podrška koju su pojedini sekularni vladari pružili reformatorima stoga ne začuđuje, te je ona znatno pridonijela uspjehu i širenju protestantizma. Još jedan razlog zbog kojega su određeni vladari pružili podršku reformatorima bio je i taj što su time mogli

---

¹³ EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 87.

¹⁴ *Ibid*, 87.

¹⁵ *Ibid*, 88.

¹⁶ *Ibid*, 67.

¹⁷ *Ibid*, 90.

osnažiti svoju vlast kroz npr. konfiskaciju crkvene imovine, taksacijom klera, obuhvaćanjem crkvenog suda u svoj sustav, kontrolu školstva i sl.¹⁸ S druge strane, vladari i plemićke elite na određenim područjima su mogle profitirati i od partnerstva sa „starom” odnosno Katoličkom crkvom čiji je utjecaj unatoč protestantskoj oporbi i dalje bio velik. Na ovaj su način Crkva, bilo katolička ili protestantska i država odnosno sekularna vlast postajale sve više međusobno zavisne. Ovaj dinamičan odnos sekularnih i crkvenih elita i njegove posljedice su u historiografiji poznate pod nazivom konfesionalizacija, o čemu će biti riječ kasnije u radu.

Osim spomenute kritike koja se tiče crkvene birokracije, reformatori su počeli preispitivati i dogme i vjerovanja poput spasenja, transsubstancijacije, štovanje svetaca i svetih slika itd. U tom kontekstu bitno je istaknuti kako protestanti nisu bili ujedinjeni u stavovima prema tim pitanjima. Tako su npr. luterani, grana protestanata koja se vodila učenjima Martina Luthera, još dugo nakon reformacije ostali naklonjeni prezervaciji određenih slika i crkvene umjetnosti, dok su kalvinisti odnosno protestanti koji su slijedili nauk Jeana Calvina iz crkava uklonili sve ono što su smatrali suvišnim i nepotrebnim za duhovni napredak, a što je uključivalo i slike svetaca i božanskih osoba.¹⁹ Iz tog razloga, dio reformatora koji su bili snažno motivirani ikonoklastičkim revoltom te skloni pisanoj riječi (*sola scriptura*)²⁰ izmakli su baroku u smislu da ga u njihovoj umjetnosti ne pronalazimo u niti približnoj mjeri kao što je to u katoličkoj baštini. Ovaj „strah od slika” je u Crkvi bio kamen spoticanja već dugi niz stoljeća – rasprava o štovanju svetih slika je bila prisutna u crkvenim krugovima još u razdoblju Grgura Velikoga,²¹ kao i u kasnijim stoljećima te prilikom Crkvenog raskola 1054. godine.

Reformatori odnosno protestanti su, kao što je opisano, odlučili prihvatiti duhovni put koji je podrazumijevao znatne preinake katoličkih vjerovanja, odbacivanje određenih praksi i reinterpretaciju vjerovanja, a koji je prema njihovom vjerovanju bio izvorno kršćanski. Ako reformaciju sagledavamo isključivo kroz teološku prizmu, suštinsku razliku između katolika i protestanata činilo je (i dalje čini) vjerovanje u izvor tj. podrijetlo ljudskog spasenja. Iako obje kršćanske struje vjeruju da ono dolazi od Boga, katolici su vjerovali kako Crkva posreduje u tom procesu, zbog čega su i inzistirali na crkvenim ritualima koji pročišćuju

---

¹⁸ EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 126.

¹⁹ *Ibid*, 92.

²⁰ *Sola scriptura* je kršćansko teološko učenje kojeg se obdržava većinski dio protestantskih kongregacija, a koje kao vrhovni autoritet za reguliranje vjerničkog načina postavlja Svete knjige odnosno Bibliju.

Ovakvo tumačenje kršćanske vjere ima svoje korijenje u učenjima određenih teologa iz 14. stoljeća.

²¹ Peter BURKE, *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, Zagreb, 2003, 57.

ljudsku dušu i na taj način je spašavaju, dok su protestanti vjerovali kako božanska milost prihvaća grešne ljude i oprašta im unatoč njihovoj slabosti te pri tome ne postavlja nikakve uvjete kojima se pojedinac može opravdati.²² Iz tog razloga su protestantske kongregacije odnosno Crkve također odbacile određene sakramente, obrede i oblike čašćenja.

3.2. OBNOVA KATOLICIZMA

Kako bi učvrstila svoje duhovne, ali i političke temelje Katolička Crkva je morala na neki način reagirati na opisane reformatorske ideje koje su ubrzano dopirale do sve većeg broja kršćana. Proces koji predstavlja odgovor Crkve na reformaciju se u historiografiji naziva protureformacija, a u novijim djelima i istraživanjima se također sve češće koristi i termin *obnova kršćanstva* kojim se želi naglasiti krajnji cilj Crkve u ovom razdoblju; obnova unutar vlastitih redova, a ne samo borba protiv neistomišljenika. Ivana Jukić – Vidas pak piše, fokusirajući se pritom na termin *protureformacija*: „Protureformacija je bila pokušaj agresivnoga, zajedničkoga vojno – crkveno – političkog otpora i zatora religijskih novina u europskome društveno – političkom životu, a na prostoru srednje Europe najintenzivnija je bila između 1563 i 1648. godine. <...> Neuspjeh protureformacije potaknuo je 'Canisiusa, Kuriju i Madrid – pojmimo ih ovdje kao simbole protureformacijskih centara moći – da te resurse usmjere prema zacrtanome protureformacijskom planu, ali na suptilniji način.”²³

Za bolje razumijevanje uzroka i motiva protureformacije i obnove kršćanstva treba uzeti u obzir ukupnu složenost i nestabilnost situacije u kojoj se Katolička Crkva našla u 16. stoljeću. Crkvena razjedinjenost uslijed pojave reformacije je naime bila samo jedan od problema koji su umanjili moć Katoličke Crkve u ovom razdoblju i dali prednost njezinim neprijateljima koji su do tada, bez obzira na postojeće neprijateljstvo, ipak težili uspostavi neke vrste mira s Crkvom budući da je predstavljala iznimno jaku i moćnu instituciju. Reformacija je doprinijela gubitku tog strahopoštovanja koje su neprijatelji Crkve gajili prema njoj te je od sada mogućnost ekskomunikacije za njih predstavljala manji rizik i prijetnju. Osim pojave reformacije, Crkva je nadalje bila suočena i s osmanskom prijetnjom te ratovima na Apeninskom poluotoku koji su buknuili krajem 15. stoljeća, što ju je sve financijski oslabilo.²⁴ Kako bi uspješno odgovorila na situaciju u kojoj se našla, Crkva je najprije trebala osnažiti i jasno definirati vlastita stajališta i strukturu te se takva, obnovljena,

---

²² EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 91.

²³ Ivana JUKIĆ, „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 88.

²⁴ EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 96.

suprotstaviti vanjskim neprijateljima. Jedan od načina obnavljanja unutar vlastitih redova bilo je sazivanje sinode, međutim rat između njemačkog cara Karla V. te francuskog kralja Francois I. početkom 16. stoljeća je onemogućavao sazivanje prijeko potrebnog crkvenog sabora koji je konačno sazvan u Tridentu godinu dana nakon sklapanja mira 1544. godine.²⁵ Osim sazivanja sabora na kojem će se (jasnije) definirati katoličke dogme i disciplina, jedna od strategija kojom su se crkvene starješine koristile u procesu obnove bila je i sklapanje političkih saveza s vladarima i elitama državnih zajednica, upravo kao što su to nastojali činiti i protestanti. Sklapanje savezništva između crkvenih i državnih vlasti i time institucionaliziranje vjere rezultiralo je između ostalog i svojevrsnim *discipliniranjem društva* koje sada počinje djelovati unutar jasnije definiranog civilizacijskog okvira koji je reguliran državnim i crkvenim normama. Od društva tj. stanovništva se počinje očekivati pridržavanje određenih smjernica, društvenih, političkih kao i vjerskih, koje se poistovjećuju s pripadnošću određenom društvenom krugu. U historiografiji ovaj fenomen definiramo terminom konfesionalizacije i taj je proces predmet istraživanja novije historiografije 20. stoljeća.

3.3. KONFESIONALIZACIJA

Konfesionalizacija, termin koji je populariziran 80-ih godina 20. stoljeća²⁶, odnosi se na proces institucionaliziranja vjere u razdoblju ranog novog vijeka koji je u specifičnim okolnostima toga razdoblja bio usko vezan za stvaranje i etabliranje proto moderne države. Institucionaliziranje religije s jedne strane te stvaranje države koja počinje poprimati obrise onoga što danas nazivamo modernom državom se u kontekstu konfesionalizacije promatraju kao dvosmjerni procesi koji se međusobno podupiru. Uz njih se također često nadovezuje fenomen *discipliniranja društva* koji se javlja kao posljedica jačanja državno – crkvenih veza, a koji isto tako postaje preduvjet za održavanje postojećeg stanja. Naročito intenzivna faza ovog dugotrajnog procesa može se smjestiti u 16. stoljeće čemu su doprinijele spomenute okolnosti; s jedne strane jačanje i širenje protestantizma te s druge strane, nastojanja obnove Katoličke Crkve. Partnerstva između sekularnih i crkvenih vlasti koja su nastala kao posljedica ovih zbivanja u kratkom su razdoblju počela krojiti politiku koja je utjecala na šire državne prostore, a ilustrativan primjer toga nalazimo u zaključku

---

²⁵ Sanja CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2020, 18

²⁶ Ute LOTZ-HEUMANN, "The Concept of 'Confessionalization': a Historiographical Paradigm in Dispute", *Memoria y civilización*, vol. 4, 2001, 94.

Augsburškog mira iz 1555. kojeg su donijeli njemački staleži i koji određuje: *cuius regio, eius religio*.²⁷

Sklapanje ovih saveza nekada je međutim bilo usporavano ili narušavano pobunama u redovima staleških moćnika koji su, očekivano, vrlo pažljivo birali saveznike s ciljem da zadrže ili osnaže vlastitu moć i beneficije. Ukoliko bi njihova prava bila dovedena u pitanje, sklopljena savezništva su bila osporavana te bi izostala staleška potpora koja bi se obnovila tek npr. kraljevim uvjetovanjem podrške plemićima vjerskom opredijeljenošću.²⁸ U ovoj sprezi moći su određene ustupke međutim bili prisiljeni činiti svi nosioci vlasti te je stoga Katolička Crkva, procijenivši potencijalne gubitke, u razdoblju konfesionalizacije nerijetko podilazila sekularnim vlastima s ciljem očuvanja partnerstva. Ipak, valja istaknuti kako su opisana savezništva najčešće bila uravnotežena te su sve strane u sličnoj mjeri profitirale od njih. Ovakav odnos moći između crkvenih i sekularnih vlasti se vrlo dobro ogleda na primjeru Habsburške Monarhije s kraja 16. i u 17. stoljeću, kada Katolička crkva i habsburške elite pokušavaju pronaći zajedničko tlo uslijed novonastalih vjerskih i političkih okolnosti.

3.4. „TRIJADA” (REFORMACIJA, OBNOVA KATOLICIZMA I KONFESIONALIZACIJA) NA PRIMJERU HABSBUŠKE MONARHIJE

Habsburška Monarhija, naročito njezini jugo – istočni dijelovi koji su često opisivani kao *Antemurale Christianitatis*, osim što je kroz 16. i 17. stoljeće bila suočena s rastućim vjerskim tenzijama također je bila i pod naletom Osmanlija u borbi s kojima je predstavljala prvu liniju obrane Europe. Ta uloga kojoj zbog svojih geografskih datosti nije mogla izmaknuti uvelike je doprinijela političkim izborima i savezništvima koje su habsburški monarsi donosili u ovom razdoblju. U njezinim se ugarskim dijelovima, kao dio ratne kampanje protiv Turaka, moćna Katolička Crkva nametnula se kao optimalan partner Habsburzima kojima je pomogla u financiranju rata protiv zajedničkog neprijatelja. Ipak, ovo partnerstvo i nametanje katolicizma u Ugarskoj, a naročito Erdelju, nije prošlo glatko te se ondašnje plemstvo 1604. pobunilo i zatražilo vjersku toleranciju te neovisnost Erdelja od Habsburgovaca, kao i od Osmanlija. Zahtjevi plemstva za vjerskim slobodama pojavili su se i u drugim dijelovima Habsburške Monarhije početkom 17. stoljeća, a tome je ponajviše doprinio loš odnos i politički rascjep između cara Rudolfa II. i njegova brata i nasljednika

---

²⁷ VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State*, 2003, 69.

²⁸ JUKIĆ, „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687”, 2016, 88.

Matijaša.²⁹ Car Rudolf II. je naime 1604. godine donio članak prema kojem je „favorizirana” katolička vjeroispovijest, a koji je njegov brat, nadvojvoda Matija, ukinuo Bečkim mirom samo dvije godine kasnije, čime je dopustio slobodu vjeroispovijesti staležima u Ugarskoj. To je bio strateški potez kojim je Matija htio pridobiti naklonost većinski protestantskog ugarskog plemstva u borbi za krunu. Njegova strategija je urodila plodom te je dobio priželjkivanu podršku ugarskog, češkog i austrijskog plemstva, međutim hrvatsko – slavonski staleži su samo teoretski podržali tu odluku, dok su formaliziranje i prihvaćanje članka o slobodi vjeroispovijesti odbili.³⁰ Na temelju opisanog može se zaključiti kako je za ovo razdoblje vrijedilo pravilo da kraljevska, odnosno carska politika, ukoliko želi biti održiva i produktivna, mora biti otvorena kompromisu i suradnji sa staležima u jednakoj mjeri kao i sa crkvenim vlastima. Štefanec napominje kako je ova pretpostavka također argument koji podržava tezu o nemogućnosti održavanja kraljevskog apsolutizma i centralizma kada je riječ o ranonovjekovnoj Habsburškoj Monarhiji.³¹

Podrška jednog dijela habsburškog plemstva Matijinoj politici vjerskih sloboda, te svojevrsna suzdržanost hrvatsko – slavonskih elita također ukazuje na činjenicu da se protestantizam na hrvatskom prostoru kao djelu Habsburške Monarhije uglavnom nije uspješno ukorijenio unatoč tome što je najviše (i najbogatije) hrvatsko – slavonsko plemstvo prešlo na njega, kao što je to npr. Juraj IV. Zrinski, pristaša luteranstva. Jedan od razloga tome bio je, kako piše Štefanec, a prenosi Cvetnić, zaziranje puka od reformatorske umjetnosti, često puritanske i lišene kićenosti na koju je katolički puk bio navikao. Takav „pročišćeni” oblik umjetnosti u crkvama, sklonost rušenju i sklanjanju slika u crkvama tradicionalno je stanovništvo naime često povezivalo s islamom te su iz tog razloga zazirali od takvih praksi.³² Neuspješnosti protestantizma na hrvatskim prostorima ipak je u puno većoj mjeri doprinio puno očitiji razlog, a to je habsburško (i mletačko) pristajanje uz katolicizam te su oni, kao vladari i zaštitnici hrvatskih prostora, stoga mogli i najviše utjecati na vjersku opredijeljenost pučanstva. O vezanosti Habsburgovaca i njihovih podanika uz katolicizam ne svjedoče samo akti i službeni dokumenti već i sakralna umjetnost; u Habsburškoj Monarhiji npr. postaje sve popularniji kult čašćenja i prikazivanja Blažene Djevice Marije kao Marije Pomoćnice te on počinje predstavljati „...iskaz političke

---

²⁹ EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 131.

³⁰JUKIĆ, „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687”, 2016, 89.

³¹Nataša ŠTEFANEC, „Vjerska politika u habsburškim zemljama u Srednjoj Eurpi (od 20-ih godina 16. st. do 30-ih godina 17. st.)”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 46.

³²CVETNIĆ, *Ikografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 33.

lojalnosti naručitelja, pogotovo jasno izrečen ako je Marija okrunjena habsburškom krunom.”³³ Nadalje, pristajanje uz katoličanstvo na hrvatskim prostorima Habsburške Monarhije je, uz politički poticaj, znatno doprinijela i do 16. stoljeća već široko razvijena kulturna tradicija koja je bila usko vezana uz katolicizam. Tako su crkveni redovi poput pavlina, a kasnije i isusovaca neposredno utjecali na svakodnevicu i pučke običaje kroz npr. školstvo i financiranje te podržavanje umjetničkog stvaralaštva. Svi su ovi činitelji utjecali na učvršćenje katoličke vjeroispovijesti na hrvatskim prostorima u razdoblju ranog novog vijeka.

Unatoč tome što je dakle carska kuća podržavala i preferirala katolicizam, Štefanec piše kako su i protestanti i katolici iz staleških redova relativno dobro surađivali s kraljem, kao i međusobno.³⁴ Protestanti su tako unatoč odluci cara Rudolfa II. iz 1608. godine prema kojoj je katolička vjera jedina dopuštena u Hrvatskoj i Slavoniji i dalje ostajali živjeti na tom prostoru.³⁵

4. TRIDENT KAO DIO KATOLIČKE OBNOVE

Opisane okolnosti koje su dominirale 15. i 16. stoljećem, a koje podrazumijevaju nestabilnu političku situaciju poduprtu osmanskim prodiranjem na europski kontinent, vojno – političke sukobe te konačno, raskol unutar Crkve, rezultirale su potrebom za održavanjem crkvene sjednice na kojoj će se jasnije definirati njezin vjerski i politički smjer. Ona je nakon višegodišnjih odgađanja prvi puta održana na poziv pape Pavla III. u prosincu 1545. godine u Trentu, gradiću u južnom Tirolu na granici između Austrije i Italije.³⁶ Tradicionalno, a sada već možda i zastarjelo viđenje je da je Tridentski sabor bio vrhunac protureformacije tj. sinteza tog procesa. Novija saznanja međutim to stajalište dovode u pitanje te ga se danas razmatra kao zasebnu cjelinu koja je bila rezultat složenih višegodišnjih promjena na religijskom i društvenom planu.³⁷

Tridentski koncil se među crkvenim koncilima ističe po tome što je, s višegodišnjim pauzama, trajao duži period (1545. - 1563.), ali je imao relativno malo sudionika. Razlog

---

³³*Ibid*, 195,

³⁴ŠTEFANEC, „Vjerska politika u habsburškim zemljama u Srednjoj Eurpi (od 20-ih godina 16. st. do 30-ih godina 17. st.)”, 2016, 55.

³⁵CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 33.

³⁶EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 98.

³⁷Ivica MUSA, „Tridentski sabor – koncil među koncilima?”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 24.

tome je, kako piše Ivica Musa, bila nestabilna politička situacija u Europi zbog koje su npr. Francuzi svoje biskupe poslali u Trent tek na zasjedanje posljednje sesije.³⁸

On se odvijao u tri ciklusa od kojih je prvi obuhvaćao deset sjednica na kojima se ponajviše raspravljalo o temeljnim katoličkim učenjima kao što su npr. učenje o Istočnome grijehu, sakramentima i sl. Drugi ciklus tridentskih sjednica započeo je 1551. godine sazivom Julija III. te je obuhvaćao pet sjednica na kojima je također raspravljano o pojedinim sakramentima i katoličkim učenjima. Tijekom trajanja drugog ciklusa Sabora, njemački su staleži donijeli prije spomenuti Augsburški mir 1555. godine kojim su osigurali slobodan izbor vjere i čime su po prvi puta postavljeni pravni temelji te su jasno diferencirane dvije različite kršćanske vjeroispovijesti.³⁹ Posljednji i najplodniji ciklus Sabora sazvaio je Pio IV. 1560. godine. Zasjedanja tog završnog trećeg ciklusa su međutim započela tek dvije godine kasnije, 1562. godine te su završila 1563. godine i u tom razdoblju održano je devet sjednica.⁴⁰ Na njima je raspravljano o sličnim temama kao i na prethodnim sjednicama koje su se ticale katoličkih dogmi i učenja, a na posljednjoj, XXV. sjednici donijet je između ostalog i spomenuti zaključak *On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred images*. Slijedeće godine je papa Pio IV. bulom *Benedictus Deus* potvrdio sve odluke i zaključke Tridentskog koncila.⁴¹ Uz formalnu potvrdu iz rimskog središta, tridentski su dekreti ubrzo dobili i podršku svjetovne vlasti, što Ivan Vitezić objašnjava: „S obzirom na uske veze između Crkve i svjetovne vlasti katoličkih zemalja, u početku je bilo neophodno da vladari prihvate i promiču tridentske odluke, dajući im tako značaj državnoga zakona.”⁴²

Ubrzo nakon što je Sabor zaključen, a njegovi zaključci formalizirani, počele su se osnivati kongregacije (svojevrsna ministarstva) kao izvršni organi crkve s točno određenim ovlastima i zaduženjima s ciljem sprovođenja odluka.⁴³ Promjene u Crkvi koje su bile izazvane ovom sinodom međutim nisu uslijedile odmah, niti su bile univerzalne: „Institucionalno gledano, većina zahvata svojstvenih posstridentskoj Crkvi nastaje poslije Koncila, uglavnom kao djelo reformne Rimske kurije. Kongregacije su ustrojene postupno, od 60-ih godina 16.st. do početka 17.st....Ti potezi nikako ne odstupaju od saborskih odluka,

---

³⁸*Ibid*, 19.

³⁹CVETNIĆ, *Ikonoografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 20.

⁴⁰*Ibid*, 21.

⁴¹*Ibid*, 22.

⁴²*Ibid*, 21.

⁴³*Ibid*, 24.

no pokazuju realnost da je provedba bilo kakve reforme moguća samo iz nekog jakog centra koji promišlja i provodi konkretnu strategiju.”⁴⁴

Cilj Tridentskog sabora bio je pronaći rješenje za dileme, nejasnoće i pitanja koja su se ticala dogmatskih i disciplinskih stavova Crkve. Treba imati na umu da unatoč tome što je Crkva reformaciju doživjela kao pobunu te je stoga Sabor bio prvenstveno usmjeren na obnovu i obranu katoličke vjere, a koja je u određenoj mjeri značila i prilagođavanje nametnutim okolnostima, njegovi sudionici nisu olako podilazili zahtjevima vremena. Tridentski je sabor, kako piše Musa, naime imao dvostruki cilj: obranu i konzervaciju određenih tradicionalnih kršćanskih vjerovanja, te reformu i obnovu onih učenja i praksi koje su izgubile prvobitni smisao. Musa naglašava kako su oba spomenuta procesa bila intrinzično motivirana, odnosno nisu se javili isključivo kao opreka neprijatelju (reformatorima), već su motivi za njih bili puno dublji i složeniji. Taj fenomen se u novije vrijeme sve češće naziva ranim modernim katolicizmom.⁴⁵

Isti autor piše kako je Sabor bio vrlo dobro organiziran te unatoč tome što biskupi nisu imali veliku ulogu u njegovim javnim teološkim raspravama, za njega je bilo karakteristično uvažavanje debata i stajališta neistomišljenika te podupiranje one strane koja je imala jače odnosno legitimne i racionalne argumente, što nije bio slučaj na prethodnim srednjovjekovnim koncilima na kojima se unaprijed znalo i osmišljavalo podijele.⁴⁶ Može se stoga reći da su sudionici Tridentskog sabora, za razliku od svojih prethodnika, aktualne probleme pokušali riješiti koristeći se njima dostupnim „znanstvenim” i akademskim metodama i saznanjima. Odgovore na određena dogmatska pitanja se pokušavalo pronaći u priznatim teološkim djelima i općeprihvaćenoj crkvenoj patristici te se nastojalo izbjeći puko reproduciranje dotadašnjih, već pomalo zastarjelih stavova Crkve koji se stoljećima nisu preispitivali.⁴⁷ Musa nadalje piše kako Trident nije bio mjesto restauriranja neke stare Crkve, već je to razdoblje promijenilo „lice kasnosrednjovjekovne Crkve” te „dinamiku života tradicionalnog u novome.”⁴⁸

Takva dinamika kojoj je cilj bio sačuvati tradicionalno, ali u novim okvirima vidljiva je i u sakralnoj poslijetridentskoj umjetnosti. Kako bi dobili bolji i bliži uvid u ovu tezu, u nastavku rada će se detaljnije objasniti i interpretirati izvještaj s XXV. sesije Sabora na kojoj

---

⁴⁴MUSA, „Tridentki sabor – koncil među koncilima?”, 2016, 22.

⁴⁵MUSA, „Tridentki sabor – koncil među koncilima?”, 2016, 24.

⁴⁶*Ibid.*, 21.

⁴⁷*Ibid.*, 29.

⁴⁸*Ibid.*, 25.

je između ostalog raspravljano o umjetnosti. Ta je raspravna tema sumirana u članku *On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred images* kojem će biti posvećena posebna pažnja.

4.1. XXV. SJEDNICA TRIDENTSKOG SABORA

U sklopu Hanover Historical Texts Project, projekta pokrenutog na Hanover Collegeu u Indiani, digitaliziran je prijepis dekreta i kanona Tridentskog sabora (*The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent*) koji je s latinskoga na engleski jezik preveo J. Waterworth 1848. godine. Taj je prijepis korišten u pisanju ovoga rada, odnosno u interpretaciji XXV. sjednice koja će biti predstavljena u nastavku poglavlja.

Sesija XXV, ujedno i posljednja sesija (sjednica) Tridentskog sabora održavala se od 3. do 4. prosinca 1563. godine pod presjedanjem Pija IV. što doznajemo u uvodnom dijelu izvještaja. Bez daljnjih opisa okolnosti sazivanja sjednice, izvještaj potom prelazi na opis *Dekreta o čistilištu* koji predstavlja prvi zapisani doktrinarni članak ove sesije. U njemu se zaključuje da se podržava tradicionalno katoličko vjerovanje u čistilište i zagovorne molitve za pokojne, a napominje se i da se rješavanje eventualnih dilema i sumnja koje mogu biti prisutne kod vjernika treba prepustiti kleru odnosno biskupima.⁴⁹ Biskupe se isto tako zadužuje za reguliranje redovničkih zajednica što doznajemo u slijedećem članku izvještaja posvećenog temi redovničkog života, a koji se sastoji od 22 poglavlja. U njima su minuciozno razrađeni različiti aspekti njihovog života te su ponovljena ili ustanovljena različita pravila kojih se redovnice i redovnici trebaju pridržavati uzimajući pritom u obzir specifična pravila tj. regule prema kojima su određene redovničke skupine zaređene. Neka od tih pravila koja su spomenuta u ovom članku su zabrana posjedovanja pokretnina ili nekretnina te ograničeni broj osoba koje smiju živjeti u samostanu ovisno o imovini koju samostan posjeduje.⁵⁰ Potom su, u posljednjem poglavlju članka posvećenog ovoj temi prozvani biskupi kojima je dan autoritet i odgovornost za korigiranje eventualnih nepravilnosti u radu i životu redovničke zajednice.⁵¹

Među prvim temama odnosno komentarima koje donosi izvještaj XXV. sjednice je i onaj koji je od najveće važnosti za temu ovoga rada: *O invokaciji, veneraciji, relikvijama svetaca i svetim slikama* (*On the invocation, veneration, and relics, of saints, and on sacred*

---

⁴⁹*The Council of Trent*, 1848, 233.

⁵⁰*The Council of Trent*, 1848, 239.

⁵¹*The Council of Trent*, 1848, 246.

images).⁵² U ovom članku (koji u izvještaju nije zabilježen kao dekret već kao svojevrsni komentar tj. članak) biskupima i ostalim crkvenim dužnosnicima se daje zadaća da prema nauku Crkve i crkvenih otaca potiču među vjernicima molitvu svecima kao i relikvijama, te se osuđuje one koji omalovažavaju takvu molitvu. Nadalje, prikazi Isusa i Blažene Djevice Marije te ostalih svetaca se proglašavaju prikladnima za crkve (hramove), a njihovo čašćenje se opravdava odnosno objašnjava time što slaveći njih, vjernik zapravo slavi ono što one predstavljaju, dok se negiraju bilo kakva božanska svojstva svetih slika te se osuđuje praksa molitve upućene samoj slici kao božanskom subjektu.⁵³ Drugim riječima, svete slike se ovdje definiraju kao svojevrsni neživi posrednici koji mogu povećati vjernički zanos pojedinca i približiti ga Bogu. Nadalje, sudionici Tridenta su istaknuli da kada je u pitanju štovanje slika, posebnu pozornost treba usmjeriti na usklađenost svetih prizora s crkvenim naukom.⁵⁴ Kod inovokacije i veneracije svetaca te pri upotrebi svetih slika i prikaza treba također pripaziti da štovanje ne preraste u požudu i opijenost te da se sačuva određeni red.⁵⁵ Na posljetku, Sabor nalaže da biskupi moraju dati dopuštenje za izlaganje „neobičnih” slika u crkvama, isto kao i potvrdu za priznavanje novih čuda i relikvija. Sve te odluke biskupi moraju donijeti uz konzultacije s teolozima. Dalje se u komentaru elaborira kako se biskup treba ponijeti u situaciji koja je nejasna, sumnjiva ili na neki način kontroverzna: potrebno je konzultirati se s nadbiskupima i biskupima iz provincije na provincijskom saboru.⁵⁶

Nastavak izvještaja XXV. sjednice potom donosi *Dekret o reformaciji*⁵⁷ koji je podijeljen u 21 poglavlje. U njima su obrađene teme koje se uglavnom tiču disciplinskih praksi, pravila i regulacija kojih su se crkveni prelati i kler dužni pridržavati kao što su: materijalna skromnost i štedljivost te zabrana nepotizma,⁵⁸ odanost i poslušnost papi, obveza prihvaćanja zaključaka donesenih na Tridentu koja se odnosi na sve crkvene prelate,⁵⁹ zatim savjesnost u donošenju odluka vezanih za ekskomunikaciju,⁶⁰ propisi vezani za provođenje vizitacija,⁶¹ način postupanja i kažnjavanja klerika koji održavaju veze s konkubinama,⁶² važnost ne podilaženja svjetovnim vlastima⁶³ itd. U posljednjem poglavlju *Dekreta o*

---

⁵²*The Council of Trent* , 1848, 233.

⁵³*The Council of Trent* , 1848, 234.

⁵⁴*The Council of Trent* , 1848, 235.

⁵⁵*The Council of Trent* , 1848, 235.

⁵⁶*The Council of Trent* , 1848, 235.

⁵⁷*The Council of Trent* , 1848, 253.

⁵⁸*The Council of Trent* , 1848, 253.

⁵⁹*The Council of Trent* , 1848, 255.

⁶⁰*The Council of Trent* , 1848, 256.

⁶¹*The Council of Trent* , 1848, 260.

⁶²*The Council of Trent* , 1848, 270.

⁶³*The Council of Trent* , 1848, 273.

reformaciji ponovljeno je temeljno katoličko pravilo koje je u periodu reformacije često bilo osporavano ili propitkivano, a to je da Tridentski sabor potvrđuje autoritet pape koji ostaje netaknut.⁶⁴

Nakon ovog opširnog dekreta u kojem je obrađen širok spektar tema, slijedi *Dekret o oprostima* (indulgencijama).⁶⁵ Uspoređujući u njemu iznesene katoličke stavove s napadima reformatora upućenih Katoličkoj Crkvi, primjećuje se kako je ovaj tridentski dekret donesen kao protuteža reformskim gibanjima koja su osporavala duhovnu ulogu Crkve u dobivanju oprosta. On naime potvrđuje kako je Crkva od antičkih vremena imala moć i pravo pružanja oprosta koja joj je dana od Boga, te se napominje kako joj ta uloga mora nastaviti pripadati. Isto tako se osuđuje one koji negiraju tu njezinu sposobnost.⁶⁶ Ipak, svjesni napada i optužbi koji su dolazili na račun Crkve ne samo od strane reformatora nego i od njezinih vlastitih članova, odnosno katolika, sudionici Sabora su u istom dekretu napomenuli kako oni koji su ovlašteni za prenošenje oprosta moraju u tome biti skromni i disciplinirani, a biskupi moraju papi prijavljivati sve zlouporabe indulgencija koje su proizašle iz praznovjerja, neznanja, nepoštivanja i sl.⁶⁷

Posljednji zaključci zadnjeg dana sjednice odnose se na pridržavanje pravila o prehrani, postu i svetkovinama te o zabranjenim knjigama.⁶⁸

Analizirajući opisane dekrete i članke, primjećuje se kako su sudionici Sabora njihovim donošenjem vjerojatno željeli stvoriti čvršće temelje i postaviti jasnija ograničenja te strože kriterije za crkveni kler kako bi stabilizirali crkvenu strukturu. Budući da je velik dio zaključaka koji se tiču disciplinskih pravila specifično upućenih kleru objedinjen pod naslovom *Dekret o reformaciji*, može se također zaključiti da su ta nastojanja jednim dijelom izrasla upravo iz težnji da se Crkva obrani od napada reformatora. Komentar koji se tiče čašćenja svetih slika pak upućuje na to da je Crkva stala u obranu ove tradicionalne kršćanske prakse usprkos optužbama za bogohuljenje koji joj je upućivao dio reformatora.

4.2. REZULTATI (POSLJEDICE) TRIDENTA

Tridentski je sabor utjecao na brojne segmente crkvenog života koji sežu od umjetnosti do svakodnevnih vjerničkih praksi. Euan ističe da su neki od rezultata Tridentskog sabora bili

---

⁶⁴*The Council of Trent*, 1848, 277.

⁶⁵*The Council of Trent*, 1848, 277.

⁶⁶*The Council of Trent*, 1848, 277.

⁶⁷*The Council of Trent*, 1848, 278.

⁶⁸*The Council of Trent*, 1848, 278.

prvi službeni katekizam koji je odredila Rimska kurija te uniformiranje crkvenog učenja i oblika štovanja koji su se zatim kroz kontrolirane kampanje nastojali popularizirati među stanovništvom. Kao dio te kampanje, posebna se pažnja pridavala obrazovanju svećenstva kroz održavanje teoloških seminara na kojima se svećenike podučavalo novodefiniranim katoličkim učenjima te adekvatnim metodama za njihovo prenošenje među župljanima.⁶⁹ Za nadziranje njihovog rada i usklađenost s tridentskim zaključcima su na lokalnim razinama bili odgovorni ponajprije biskupi koji su taj nadzor vršili između ostalog i putem biskupskih sinoda. Kada je riječ o hrvatskim prostorima, velik broj crkvenih sinoda koje su održane u većini hrvatskih biskupija u razdoblju neposredno nakon Tridenta govore o njegovoj relevantnosti i značaju za taj prostor. Patafta piše kako su na hrvatskim sinodama disciplinska pitanja zauzimala više prostora od doktrinarnih jer je „...za uređenje vjerskog i liturgijskog života bilo nužno odstraniti mnogo zloporabe do kojih je dolazilo u pojedinim biskupijama u navedenom razdoblju.”⁷⁰ O ozbiljnosti situacije svjedoči i činjenica da su neke od sinoda sazvane još i za vrijeme trajanja Tridentskog sabora (npr. na Hvaru).⁷¹ Nadalje, Cvetnić na temu poslijetridentskih sinoda na hrvatskim prostorima piše kako je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac u djelu *Constitutiones synodales Ecclesiae Zagrebiensis pro clero diocesano* (1805.) sabrao je i objavio propise i odredbe za dijecezanski kler kojima su biskupi na sinodama Zagrebačke biskupije provodili poslijetridentske odluke.⁷²

Osim sustavno održavanih sinoda, nakon Tridenta se također učestalije počinju provoditi vizitacije⁷³ o kojima postoje do danas sačuvani brojni izvještaji: „Ti su vizitacijski izvještaji (protokoli) važan izvor podataka o gradnji ili uređenju crkve u pojedinim godinama, o novinama koje se u nju unose (dogradnje, nova crkvena oprema) ili o oltarima i slikama koji su zbog dotrajalosti ocjenjivani nedoličnima za crkvu i uklanjani, a jedini poznati podatak o njihovu postojanju i ikonografiji upravo je vizitacijski izvještaj.”⁷⁴

Iako je dakle na Tridentskom saboru raspravljano o brojnim dogmatskim i ostalim crkvenim problemima, sačuvani zapisi s Tridenta i njegovi zaključci upućuju na činjenicu da dekreti doneseni na njemu često nisu bili suviše tumačeni, već su se uglavnom svodili na

---

⁶⁹EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 98.

⁷⁰Daniel PATAFTA; Slavko SLIŠKOVIĆ, „Dijecezanske sinode- primjer provođenja posttridentske obnove”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 121.

⁷¹*Ibid*, 122.

⁷²CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 27.

⁷³Kanonske vizitacije se odnose na dužnost crkvenih dužnosika na pohođenje ustanova (crkvi, samostana itd.) ili osoba za koje su nadležne. Vizitacije su isprva bile osnovane za biskupe u 8. stoljeću.

⁷⁴CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 27.

određivanje odgovornosti određenih slojeva klera koji upravljaju crkvenim životom, a u puno manjoj mjeri na samo donošenje pravila ili kategoriziranje dopuštenog i nedopuštenog. Ako se pak promotre regulacije odnosno pravila koja su bila spomenuta na XXV. sesiji, uočava se da su ona velikim dijelom već bila od prije poznata među crkvenim klerom, a Tridentom su samo potvrđena. Primjer za to nalazimo u članku o redovničkim zajednicama (*On Regulars and Nuns*).⁷⁵ Patafta pak piše kako su na Tridentu doktrinarna pitanja bila relativno jasno razriješena dok su disciplinska pitanja bila namjerno ostavljena otvorena za rješavanje na dijecezanskim sinodama s obzirom na specifične zahtjeve i potrebe pojedine biskupije.⁷⁶ Zbog svega navedenoga, u razdoblju nakon Tridenta razvila se brojna traktistika čiji su se autori bavili preciznijom analizom određenih problema. Cvetnić piše: „Stoga se već tijekom Sabora, ali i poslije, na temelju tridentskih zaključaka razvila obilna traktistika u kojoj su razmatrani pojedini problemi tridentske reforme, pa tako i problem ikonografskih zabluda, a poglavito pravovjernoga odabira tema i njihove didaktičnosti, potom doličnosti likovnih prikaza i na posljertku ispravnih graditeljskih odabira u podizanju crkava.”⁷⁷ Mirjana Repanić Braun pak piše kako su naputci XXV. sjednice na kojoj se raspravljalo o svetim slikama bili kratki ali su bili naknadno teološki razrađivani u traktatima poput npr. onog Johanna Molanusa *De picturis et imaginibus sacris* iz 1570. godine.⁷⁸ Primjeri takvih traktata su i izdanja Giovannija Andree Gilia ili Ignacija Lojolskog (*Exercitia spiritualia*).⁷⁹ Kao što se dakle može zaključiti prema navedenom, neki od autora traktata su kroz njih utjecali na estetiku poslijetridentske sakralne umjetnosti. Oni su po tom pitanju najčešće pisali o tome čemu bi ona trebala težiti i nalikovati kako bi produbila duhovni život kršćana i obranila katoličke dogme te su na taj način traktati služili kao smjernice umjetnicima i naručiteljima umjetnina.

Uzimajući u obzir opisano, može se zaključiti kako je za provedbu tridentskih zaključaka bila odgovorna cjelokupna crkvena struktura, od najviše do najniže razine s time da dostupni izvještaji sjednica daju naslutiti kako je biskupska pozicija od sada nosila naročito veliku odgovornost. Od biskupa se naime sada tražilo da obavezno borave u svojim biskupijama, a ne na dvoru ili u Rimu.⁸⁰ Oni su također postali i politički važne figure te se

---

⁷⁵*The Council of Trent*, 1848: 237.

⁷⁶PATAFTA; SLIŠKOVIĆ, „Dijecezanske sinode- primjer provođenja posttridentske obnove”, 2016, 130.

⁷⁷CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 37.

⁷⁸Mirjana REPANIĆ – BRAUN, „De sacris imaginibus – grafički predloži i sakralno slikarstvo poslijetridentskog razdoblja: primjeri iz likovne baštine sjeverne Hrvatske”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 293

⁷⁹CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 42-

⁸⁰*Ibid.*, 48.

iz tog razloga postrožuju kriteriji pri njihovu odabiru. Na hrvatske prostore se to odrazilo na način da ondje počinju sve češće pristizati biskupi podrijetlom iz drugih zemalja kao npr. iz Italije. Osim što su inozemni utjecaji promijenili određene političke aspekte društvenog života, oni su također utjecali i na umjetničko stvaralaštvo budući da su naručitelji umjetnina (naročito sakralnih) bili upravo biskupi.⁸¹ Također se može zaključiti kako su na provedbu tridentskih zaključaka osim crkvenih dužnosnika utjecali i akademici poput prije spomenutih traktista. Neupitno je međutim da je za provedbu tridentske politike i zaključaka bila potrebna i suradnja s određenim laičkim elitama bliskima Crkvi, a koje su predstavljale poveznicu s pukom. Jedan od oblika takvih laičkih udruga koje su odigrale veliku ulogu u promicanju poslijetridentske kulture, ali i crkvene kulture općenito, bile su bratovštine koje su često bile predvodnice kulturnog i crkvenog života u lokalnim zajednicama.

4.3. BRATOVŠTINE: PROMICATELJI CRKVENE KULTURE

Mihovil Bolonić bratovštine opisuje kao „...vjerska društva – udruženja sastavljena od vjernika, uglavnom svjetovnjaka, propisno osnovana i ustrojena, sa svrhom promicati javno bogoštovlje i kult pojedinih svetaca ili vjerskih otajstava kao i ljubav prema bližnjemu.”⁸² Bolonić također ovakvu vrstu bratovština, koje naziva kanonskim, razlikuje od tzv. obrtničkih bratovština čiji su članovi svoju pripadnost temelji na staležu ili obrtničkom statusu.⁸³

Prve, tada još labave oblike organiziranog udruživanja laika s ciljem karitativnog djelovanja, a koji se kasnije počinju nazivati bratovštinama (*fraternita*), smještamo u karolinško doba. Bratovštine u užem smislu riječi se međutim javljaju nešto kasnije, u 12. stoljeću.⁸⁴ Kroz naredno stoljeće one doživljavaju procvat čemu su pridonijeli novoosnovani redovi poput franjevac i dominikanaca te naročito flagelantski (bičevalački) pokret koji su podržavali osnivanje bratovština.⁸⁵ Povećanjem broja bratovština raste i njihov utjecaj te je stoga Crkva odredila da svaka bratovština mora biti odobrena od biskupa koji također mora vršiti nadzor nad njom te je osim toga dužna izraditi svoj statut prema kojem će se ravnati.⁸⁶ U narednim stoljećima se diljem Europe nastavljaju osnivati bratovštine s različitim funkcijama koje su

---

⁸¹ *Ibid*, 49.

⁸² Mihovil BOLONIĆ, „Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku”, *Bogoslovska smotra*, 43/4, 1973, 459.

⁸³ *Ibid*, 460.

⁸⁴ *Ibid*, 460.

⁸⁵ *Ibid*, 460.

⁸⁶ *Ibid*, 461.

usmjerene na karitativna djelovanja kao što su međusobno pomaganje među članovima, pomaganje u pogrebnim obredima, pomaganje bolesnima i potrebitima, poučavanje o vjeri i crkvenom nauku, ali i promicanje različitih oblika štovanja kao što je štovanje Blažene Djevice Marije.⁸⁷ Osnivanje bratovština cvjetalo je i u hrvatskim krajevima, naročito u primorskim koji su geografski i kulturno bili vezani za Italiju, „kolijevku pobožnog udruživanja.”⁸⁸ Prema Boloniću, one su svoj najveći broj dostigle u 17. i 18. stoljeću, a početkom 19. stoljeća, dolaskom francuske vlasti na prostor Dalmacije ukinuta je većina bratovština.⁸⁹

O djelovanju bratovština Bolonić također piše: „Bratovštine su prije svega svojim djelovanjem vrlo mnogo doprinosile širenju i podržavanju pobožnosti i vjerskog života u svojim župama <...> One su gradile i uzdržavale crkve i oltare, gradile zvonike, nabavljali oltarne pale, skrbile za kult i za sve potrebno u vezi s time. Stoga njima dugujemo mnoge umjetnine po našim crkvama i brojne kulturne spomenike koji se danas nalaze pod državnom zaštitom. Prema tome su bratovštine mnogo zadužile našu hrvatsku kulturu i dale velik doprinos našoj kulturnoj povijesti.”⁹⁰

Bratovštine su dakle od svojih početaka vršile određeni utjecaj na europsku kulturu koja je bila usko vezana za kršćanstvo. Hrvatski krajevi u tome nisu kaskali, dapače, broj bratovština u hrvatskim primorskim krajevima ponegdje je bio i prevelik, kako piše Bolonić.⁹¹ Dok je njihov utjecaj u prvim godinama postojanja bio najvidljiviji u nematerijalnoj kulturi, kroz promicanje i stvaranje kulturnih i vjerskih običaja, financijskim osnaživanjem bratovština raste i njihova materijalna ostavština i doprinos zajednici. To se naročito dobro primjećuje u poslijetridentskom sakralnom stvaralaštvu kada ove laičke elite, uz potporu crvenih prelata, djeluju kao naručitelji i financijeri crkvenih umjetnina. Nerijetko su se njihovim posredovanjem u hrvatske krajeve prenosili trendovi nastali u europskim umjetničkim središtima te su se pritom, ukoliko je to bilo potrebno, prilagođavali domaćoj publici.

5. FUNKCIJA UMJETNOSTI U PROMICANJU RELIGIJE

---

⁸⁷ *Ibid*, 461.

⁸⁸ *Ibid*, 461.

⁸⁹ *Ibid*, 462.

⁹⁰ BOLONIĆ, „Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku”, 1973, 462.

⁹¹ *Ibid*, 462.

Pri čitanju i analiziranju članka s XXV. sjednice Tridentskog sabora u kojem se raspravlja o štovanju svetih slika, može se postaviti nekoliko pitanja koja mogu poslužiti kao temelj za daljnja historiografska istraživanja: koji stav je crkveni vrh odlučio zauzeti u opreci s dobro poznatim ikonoklastičkim tendencijama reformatora, na koji način je Crkva konkretno odlučila djelovati u svezi s time te koliki je zapravo bio potencijal umjetnosti u obrani katoličanstva su samo neka od njih. Isto tako, postavlja se pitanje zašto su slike imale tako značajnu funkciju da se o njima raspravljalo na ovoj povijesnoj sinodi te što umjetnost, odnosno slikarstvo danas znači za povjesničara religije, ali i ostalih ljudskih domena djelovanja, kao što su kultura, politika, ekonomija itd. Nadalje, ukoliko slikarstvo tj. slika može pomoći u istraživanju prošlosti, postavlja se pitanje kojim metodama se treba služiti u njezinu analiziranju.

Tumačenje i interpretiranje prošlosti vršimo na temelju dostupnih izvora koji podrazumijevaju materijalne i nematerijalne tragove prošlosti. Umjetnost je jedno od ljudskih ostvarenja tj. proizvoda koje zahvaljujući svojoj unikatnosti u prenošenju informacija može vrlo dobro poslužiti kao povijesni izvor. Ona je posebno vrijedna u oslikavanju kulturne i duhovne prošlosti budući da je sama priroda umjetničkog stvaralaštva usko vezana za unutarnji život pojedinca koji ju stvara, a taj unutarnji život je pak neizbježno barem djelomično inspiriran društvom kojemu pojedinac pripada. Umjetnost dakle osim što ukazuje na duhovno stanje pojedinca, kroz određene aspekte može biti pokazatelj određenih političkih aspekata nekog društva kao i osobnih uvjerenja i stavova pojedinca o društvu u kojem živi. Budući da stvaranje umjetničkog djela nerijetko ovisi ne samo o umjetniku, već i o onome tko ga naručuje ili kome je namijenjeno, ono također nije samo indikator umjetnikovih težnji nego i onih koji na izravan ili neizravan način sudjeluju u njegovu stvaranju, odnosno naručitelja, publike, društvene, političke, vjerske ili neke druge zajednice s kojom se umjetnik poistovjećuje itd. S time na umu, sakralna umjetnost, a naročito slikarstvo, osim što nosi veliku umjetničku vrijednost danas može poslužiti kao bogati izvor za proučavanje crkvene i političke povijesti nekog razdoblja. Ona je naime osim estetske vrijednosti imala i određenu „pedagošku funkciju” te služila je za indoktrinaciju odnosno „priopćavanje religijskih doktrina” na što je ukazao već Grgur Veliki koji je rekao kako slike u crkvama služe da iz njih čitaju oni koji ne znaju čitati.⁹² Burke piše kako je ova činjenica posebno značajna za umjetnost kasnog srednjeg vijeka, kao i za

---

⁹²BURKE, *Očevid*, 2003, 49.

ranonovjekovnu umjetnost kada slike poprimaju sve veći značaj za vjerski život.⁹³ Poslijetridentska umjetnost dio je tog umjetnički značajnog i složenog razdoblja.

Kao što je prije u radu istaknuto, poslijetridentska sakralna umjetnost je usko vezana za naputke Tridentskog sabora tj. jedan od zaključaka njegove XXV. sjednice, međutim jednako utjecajne u njezinom oblikovanju su bile i specifičnosti okolnosti koje su vezane za nastanak svakog pojedinačnog djela. Umjetnički rad koji vežemo za poslijetridentski period je stoga smisljeno proučavati kao zaseban povijesni izvor, dio cjeline koji, iako ukazuje na općenitosti koje važe za čitavu cjelinu također svjedoči i o posebnosti užeg konteksta koji je vezan za određeno djelo. Ono se dakle može interpretirati i proučavati iz različitih perspektiva. Upravo je ta višedimenzionalnost slika koja se očituje u procesu njihova nastajanja, ali i tematskom i simboličkom bogatstvu kojim one obiluju, često otežavala priopćavanje poruka ili „čitanje slika” kako svojim suvremenicima tako i današnjim povjesničarima umjetnosti. Jedan od načina na koji danas možemo pokušati „pročitati” odnosno interpretirati sliku je kroz analiziranje simbolike koja se u njoj krije, a koju otkrivamo kroz ikonografsku analizu. Simboliku tj. simbolizam ovdje možemo shvatiti prema Huizinginoj definiciji koja opisuje srednjovjekovno poimanje simbola kao specifično jednačenje: „Simbolično jednačenje na temelju zajedničkih obilježja ima smisla samo onda ako su ona bitnost stvari, ako se svojstva, koja su zajednička simbolu i simobliziranom zaista shvate kao bitnosti. Bijele i crvene ruže cvjetaju među trnjem. Srednjovjekovni duh vidi u tome odmah neko simboličko značenje: djevice i mučenici sjaju se u veličajnosti među svojim progoniteljima. Kako se zbiva to jednačenje? Tako što su im svojstva ista: ljepota, nježnost, čistoća, krvavo crvenilo ruža zajedničke su osobine djevica i mučenika.”⁹⁴

5.1. IKONOGRAFIJA KAO POMOĆNA POVIJESNA ZNANOST

Pojmovi ikonologija i ikonografija su uvedene u terminologiju povijesti umjetnosti 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća iako se prvi puta spominju već u 16. stoljeću kada je Cesare Ripa objavio svoj priručnik koji je naslovio *Iconologia* (1593.).⁹⁵ U širem smislu riječi one označavaju tumačenje slika. U modernom razdoblju, ikonografska analiza se javlja kao protuteža formalnoj analizi slika koja se temelji na analizi kompozicije nasuprot sadržaju slike. Ikonografi, što je naziv za povjesničare umjetnosti koji se u svojoj interpretaciji slika koriste primarno ikonografijom, „naglašavaju intelektualni sadržaj umjetničkog djela,

---

⁹³*Ibid.*, 53.

⁹⁴HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, 1964, 207.

⁹⁵BURKE, *Očevid*, 2003, 35.

njihovu implicitnu filozofiju ili teologiju.” Oni čitaju slike, promatraju ih kroz prizmu prikrivenog simbolizma izraženog kroz detalje.⁹⁶

Najznačajnija ikonografska škola bila je Warburgova škola iz Hamburga čiji je jedan od poznatijih predstavnika bio Erwin Panofsky. On je postavio tri razine analize slike; prva je pred-ikonografska koja se odnosi na identificiranje predmeta i zbivanja na slici, zatim ikonografska analiza koja se odnosi na definiranje značenja uočenih motiva, te na posljertku ikonološko tumačenje⁹⁷ – unutarnje tumačenje koje govori o: ”...temeljnim načelima koje očituju osnovni stav naroda, razdoblja, klase, vjerskog ili filozofskog uvjerenja.”⁹⁸ Ikonografe se često kritiziralo zbog pretjeranog generaliziranja umjetnosti određenog razdoblja koje se temeljilo na pretpostavci da je cjelokupan opus nekog vremena homogen i pod istim utjecajima, isto kao i zbog premalo uzimanja u obzir raznolikosti slika, publike, ali i umjetnika.⁹⁹

Unatoč mogućim nedostacima, ikonografska analiza je u mnogočemu korisna metoda koju historiografi kao i povjesničari umjetnosti mogu koristiti u svojim istraživanjima, naročito kod korištenja određenih vrsta slika kao izvora. Burke tako piše: „Kronološka serija slika što oslikavaju jedinstvenu temu naročito je dragocjen izvor za povjesničara religije.”¹⁰⁰ Burke nadalje piše o bračnom paru Vovelle, Francuzima koji su proučavali seriju oltarnih slika iz Provanse koje prikazuju duše u čistilištu i na temelju kojih su zaključili da, kada je riječ o zemljopisu i kronologiji tih slika, one su „više manje stalne u dobu između 1610. i 1850. što implicira da Francuska revolucija nije bila prekretnica s obzirom na provansalski mentalitet.” Tematska analiza tih slika je pak ukazivala na opadanje prikaza svetaca i prijelaz od naglašavanja paklenih muka na mogućnost izbavljenja u 18. stoljeću,¹⁰¹ što ukazuje na promjene u religijskim gibanjima u navedenom razdoblju.

Ikonografija dakle može pomoći u donošenju određenih povijesnih zaključaka i dati uvid u neke aspekte prošlosti, te je kao takva doprinijela istraživanju ranog novog vijeka te religijskih i vjerskih promjena koje se zbivaju u tom razdoblju. Međutim, rastući značaj i uloga sakralnih slika koji su karakteristični za ovo razdoblje koje u povijesti umjetnosti nazivamo barokom, također ga čini i posebno izazovnim za ikonografe.

5.2. ULOGA BAROKA U OBNOVI KATOLIČANSTVA

---

⁹⁶*Ibid*, 35.

⁹⁷*Ibid*, 37.

⁹⁸*Ibid*, 38.

⁹⁹ BURKE, *Očevid*, 2003, 47.

¹⁰⁰*Ibid*, 47.

¹⁰¹*Ibid*, 47.

Pojam barok počeo se koristiti polovicom 20. stoljeća te je do danas ostao u upotrebi za opisivanje umjetnosti (glazbe, književnosti, kazališne umjetnosti, arhitekture i ostalih umjetnosti) iz razdoblja od cca. 1580- 1750. godine. U historiografskoj je literaturi često pri opisivanju ovog umjetničkog razdoblja istaknuta njegova uska vezanost za Katoličku Crkvu u kojoj je barok imao ulogu „obratničke” umjetnosti, tj. one umjetnosti koja će svojim grandioznim naličjem potaknuti gledatelja na preobraćenje na katoličku vjeru. Zbog često korištenih teatralnih i moćnih motiva, barok su ubrzo prihvatili kraljevi, pape te ostali moćnici koji su očijukali s apsolutizmom.¹⁰² „Sve teatralniji način predočivanja u doba baroka nesumnjivo je bio dio poruke.”, piše Burke, te zaključuje kako slike počinju sve više biti stvarane s ciljem da izazovu emocionalnu reakciju kod gledatelja i time budu uvjerljivije u prenošenju poruke.¹⁰³ Na sličan način i Euan opisuje sakralnu umjetnost baroka te piše kako je njezin cilj probuditi emocije i osjetila kod gledatelja. On napominje kako je kasnosrednjovjekovna sakralna umjetnost bila „hijerarhična i statična” dok je barok prštao „duhovnom energijom” te je na taj način barokna umjetnost imala veću moć u povezivanju vjernika s božanskim: „From the sculptures of Bernini to the little engraved motifs in a pocket Bible, Roman Catholicism now appealed unashamedly to the sympathetic devotion of its faithful.”¹⁰⁴ Huizinga pak piše kako su se ova slojevitost i bogatstvo motiva u umjetnosti počeli javljati već u kasnom srednjem vijeku: „Literaturi i umjetnosti 15. stoljeća bilo je zajedničko ono opće svojstvo koje smo već spomenuli kao najbitniju karakteristiku duha kasnog srednjeg vijeka: minuciozno detaljiziranje, sklonost da ne ostave nerazvijenu nijednu misao, nijednu predodžbu koja se nametala, da bi ih što oštrije i što smišljenije oblikovale u slici.”¹⁰⁵ Nadalje, isti autor naglašava kako u slikarstvu više nego u literaturi upravo detalji igraju veliku ulogu, a razlika između sporednog i glavnog motiva je manja te umjetnik te fine razlike često izražava u detaljima. Iako dakle slikar mora pratiti određena pravila u pogledu glavne teme slike, on ima slobodu kroz detalje koji se kriju u simbolima izraziti ono što je „između redaka” i na taj način prenijeti poruku publici.

5.3. POSLIJETRIDENSKO SLIKARSTVO I BAROK: PROŽIMANJA I UTJECAJI

Literatura i izvori ukazuju na to da su sudionici Tridentskog sabora poduprli rastući potencijal baroknog slikarstva koji je opisan u prethodnom poglavlju, te su također prigrlili praksu u kojoj se kroz sliku izražavaju i naglašavaju određena vjerovanja koja su

---

¹⁰²DEWALD, *Encyclopedia*, 2004, 395.

¹⁰³BURKE, *Očevid*, 2003, 58.

¹⁰⁴EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 100.

¹⁰⁵HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, 1964, 289.

reformatori dovodili u pitanje poput npr. određenih sakramenata ili svetačkih kultova. Barokne slike koje prikazuju tzv. 14 svetih pomoćnika, srednjovjekovni svetački kult koji se nastavio štovati i u poslijetridentskom razdoblju, ukazuju na katoličku predanost obrani određenih kultova, vjerovanja i praksi u razdoblju reformacije unatoč napadima i banalizirajućim podsmjehivanjima reformatora na račun istih.¹⁰⁶

Sanja Cvetnić prenosi kako je poznati povjesničar umjetnosti Federico Zeri pak zastupao stav prema kojemu Tridentski koncil jest utjecao na umjetnost, ali ne u tolikoj mjeri koja bi ga činila presudnim za barok kao što se ponekad u povijesti umjetnosti smatralo. On je Trident definirao kao samo jedan dio procesa koji nije završio zaključenjem Tridentskog koncila. Nadalje, Cvetnić prenosi njegov komentar o XXV. tridentskoj sjednici: „U stvari, u odluci koja je u Tridentu prihvaćena na sjednici 3. prosinca 1563. godine, jedini odlomak koji se izravno tiče izrade novih kulturnih slika ograničava se na to da se zabrani 'bilo kakvu nedoličnost, na takav način da se ne slikaju i ne uređuju slike izazovnom dražesnošću', dok se dalje razglaba o točnom značenju osjetljivih predodžbi u odnosu na duhovnu bitnost Božanskog. Premda su ovdje dana posve općenita pravila, očito je ipak, koliko god ona bila nejasna i približno naznačena, da je samo suočavanje s problemom koji ih je potaknuo – problemom molitvene uloge umjetnosti – zasijao sjeme procesa preispitivanja, samokritike, proračuna i kristalizacije pravila koji se morao razviti i proširiti do toga da se ustanove točna pravila. Ali o njima u saborskim spisima nema traga.”¹⁰⁷ Budući da je na toj sjednici ipak naglašeno da se u crkvama ne smiju izlagati „neobične” slike bez dopuštenja biskupa koji se pak moraju voditi propisanim smjernicama, može se zaključiti kako je crkvena umjetnost ipak bila stavljena pod određeni nadzor crkve odnosno biskupa, dok njezine specifične stilske karakteristike nisu bile točno definirane. U tom smislu se Zerijeva teza prema kojoj je Trident samo ograničeno djelovao na estetiku poslijetridentske umjetnosti čini valjanom.

Na posljetku, sama autorica koja je prenijela stajališta Frederica Zeria, povjesničarka umjetnosti Sanja Cvetnić, smatra kako je Tridentski koncil utjecao na umjetnost na način da je oblikovao cjelokupnu kršćansku umjetnost od svog vremena pa do 18. stoljeća te smatra kako primjedbe koje se u povijesti umjetnosti često pripisuju Tridentu zbog niza cenzura koje je navodno potaknuo, nisu potkrijepljena valjanim argumentima. Prema njoj, lokalna hrvatska baština iz tog razdoblja ukazuje upravo na suprotno tj. na pozitivan doprinos Tridentskog sabora umjetničkom stvaralaštvu, ali isto tako napominje, slično poput Zeria, da

---

¹⁰⁶EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 86.

¹⁰⁷CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 11.

je Trident bio samo jedna od instanci koje su utjecale na umjetnost te da je bila potrebna puno šira mreža utjecaja kako bi umjetnička produkcija iz tog razdoblja poprimila obujam i značaj koji danas ima.¹⁰⁸ Autorica u svom članku piše: „I dalje ostaje točno da je Tridentski sabor kao početak temeljne reforme Rimokatoličke crkve presudno utjecao i na zadatke povjerene umjetnicima i naručiteljima koji su preoblikovali kršćansku ikonografiju, ali dokle god je Crkva kao naručitelj, odnosno do kada su nositelji globalne provedbe tridentskog programa – od biskupa, dijecezanskog klera i redova pa sve do vladara koji su podupirali tridentske odluke – imali jasan stav prema ulozi sakralnoga i liturgijskoga slikarstva i kiparstva, a umjetnici kao uvjereni tumači širokoga raspona programatskih zadataka svojim rješenjima to podupirali, nalazimo ikonografski svježa i nadahnuta djela.”¹⁰⁹

Kako bi zaokružili istraživanje poslijetridentske crkvene umjetnosti i zaključili koji su se sve faktori utjecali na nju, koji je bio njezin domet te što je ona u suštini promicala, u slijedećem poglavlju ovoga rada će se predstaviti pojedini primjeri iz hrvatskog poslijetridentskog slikarstva koji mogu dati odgovore na neka od tih pitanja. Ti primjeri ukazuju prije svega na činjenicu da su kršćanska dogma i politika Kurije koje su formalizirane u Tridentu u relativno kratkom razdoblju uspjele doprijeti do perifernih krajeva pod njezinim utjecajem te da su za to, osim samog crkvenog vrha, bili zaslužni i nižerangirani dužnosnici iz crkvenih i sekularnih institucija, kao i pripadnici lokalnih elita. Povezivanjem spomenutih djela iz hrvatske baštine s umjetničkim radovima s prostora šire Europe koji su tada predstavljali svojevrsna umjetnička središta, poput Rima i Antwerpena, a s kojima dijele određene zajedničke karakteristike, ukazati će se na dalekosežan utjecaj Katoličke Crkve u diktiranju umjetničkih trendova i težnju jedinstvenosti u sprovođenju svoje politike u ovome razdoblju. Isto tako, uzimajući u obzir opisanu složenost utjecaja, pokušati će se zaključiti koliki je bio stvaran utjecaj samih tridentskih dekreta na umjetnost te koliko su simbolika i motivi koji su dominirali hrvatskim poslijetridentskim slikarstvom bili „tradicionalni” ili nasuprot tome „moderni”.

6. PRIMJERI POSLIJETRIDENTSKOG SLIKARSTVA U HRVATSKOJ

---

¹⁰⁸*Ibid*, 217.

¹⁰⁹CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 217.

Sakralno slikarstvo nakon Tridentskog sabora nam prema više svojih značajki ukazuje kojim se teološkim pravcem Crkva u tom razdoblju kretala. Dogmatski gledano, taj pravac se nije bitno razlikovao od puta kojim se kretala u prethodnim godinama svog postojanja. U poslijetridentskom razdoblju međutim on počinje nedvosmisleno i beskompromisno naglašavati određena katolička vjerovanja i prakse koja su u prethodnim razdobljima, namjerno ili nenamjerno, često bivala zanemarena i stavljana u drugi plan. Simbolika i kršćanske dogme koje se u ovom razdoblju počinju naglašavati uprizoreni su u bogatoj slikarskoj ikonografiji koja je vidljiva u crkvama katoličkih gradova na prostoru čitave Europe, pa tako i u hrvatskim krajevima. Prema Cvetnić, toj raširenosti poslijetridentske ikonografije koja je zahvatila i marginalne krajeve katoličkih zemalja Europe doprinijeli su „smanjeni troškovi tiska, pojava reproduktivne i merkantilne grafike, novi crkveni red, državna potpora tridentskim odlukama, redovnički, a osobito isusovački utjecaji...”¹¹⁰ Ovisno o lokaciji i užem političko – geografskom području kojem pripada, poslijetridentska sakralna umjetnost je na hrvatskim prostorima na specifične načine zrcalila crkvene dogme ali i vjersku politiku toga razdoblja.

6.1. IKONOGRAFSKA RAZNOLIKOST PRIKAZA BLAŽENE DJEVICE MARIJE

Jedan od primjera na kojima možemo uočiti takvu ulogu poslijetridentske umjetnosti su slike s prikazima Blažene Djevice Marije čiji je kult čašćenja na prostoru Europe bio znatno raširen već u kasnom srednjem vijeku.¹¹¹ Iako je nauk o njezinom bezgrješnom začecu dobio službeni karakter tek bulom *Sollicitudo omnium ecclesiarum* pape Pija VII. početkom 19. stoljeća, on je bio ustanovljen među pukom već polovicom 15. stoljeća, a nakon Tridentskog koncila je dobio dodatan zamah.¹¹² U ovom razdoblju su tako bili česti ikonografski prikazi Blažene Djevice Marije sa simbolima koji upućuju na spomenuti nauk i na hrvatskim prostorima. Radi se o prikazu Marije kao Apokaliptične žene iz biblijske knjige Otkrivenja, a koji se u ovom razdoblju veže za nauk o Bezgrješnom začecu.¹¹³ Marija je u tom slučaju prikazana s polumjesecom pod nogama i s krunom sačinjenom od 12 zvijezda, dok se u pozadini njezinog lika ocrtavaju sunčeve zrake. Primjer takve ikonografije pronalazimo u Vrbniku na otoku Krku gdje je na glavnoj pali župne crkve prikazana Marija upravo prema ovom obrascu. Ikonografski prikaz Marije kao

---

¹¹⁰CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 10.

¹¹¹EUAN, *Early Modern Europe*, 2001, 86.

¹¹²CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, Cvetnić.

¹¹³Sanja CVETNIĆ, „Božidarevićev Triptih obitelji Bundića i ikonografija Marije u Suncu”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31, Zagreb 2007, 76.

Apokaliptične žene, osim što ukazuje na trend čašćenja Marijinog Bezgrešnog začeca u poslijetriedntskom razdoblju, također se može povezati i s onodobnom hrvatskom heraldičkom baštinom, točnije s tzv. Ilirskim grbom koji danas sačinjava službeni grb Republike Hrvatske i na kojem se na plavom polju nalaze polumjesec i zvijezda, a koji se prvi puta kao cjeloviti grb javlja u Korjenić – Neorićevom grbovniku iz 1595. godine.¹¹⁴ Iako je konkluzija o genezi ovoga grba vrludala različitim putevima koju su pokušavali dokazati njezino srednjovjekovno podrijetlo, istraživanja upućuju na to da se zapravo radi o „...ikonografskoj redukciji motiva Žene Apokalipse iz biblijske knjige Otkrivenja (12, 1-9), odnosno Gospe Olovske kao njezine domaće inačice u ilirskim grbovnicima.”¹¹⁵ Mate Božić i Stjepan Čosić pišu kako se simboli polumjeseca i zvijezde javljaju već od druge polovice 15. stoljeća na novcima i pečatima ugarskih kraljeva, ali i monetama Habsburgovaca koji nasljeđuju hrvatsko – ugarsko prijestolje kao što su Ferdinand I. ili Maksimilijan II.¹¹⁶ Ovaj je dakle simbolički par bio prisutan među vladarskim znamenjem već u srednjem vijeku međutim simbolika Ilirskog grba svoje podrijetlo ima u slici Gospe Olovske koja se štovala na prostoru Bosne još od 14. stoljeća. Potkraj 16. stoljeća ona postaje politički simbol i zaštitnica imaginarnog Ilirskog carstva. Spomenuti autori pišu kako su tvorci grba spojili protoilirističku ideju o stvaranju Ilirskog carstva s „imperijalnim političkim planovima, obnovljenom katoličkom doktrinom i vjerom u skorbu propast Osmanskoga Carstva.”¹¹⁷ Marija, stoljećima čašćena kao zaštitnica Ugarske, je dakle krajem 16. stoljeća preuzeta i kao zaštitnica nepostojećeg, ali priželjkivanog Ilirskog carstva što se očitava u njegovu grbovlju. Istovremeno se u crkvenim umjetničkim krugovima javlja: „Vezivanje Bogorodice ikonografski opisane kao Apokaliptične žene s naukom Bezgrješnoga začeca...” a što se događa u kasnom 16. i 17. stoljeću.¹¹⁸ Može se dakle zaključiti kako opisani crkveni ikonografski obrazac i heraldički simbol prikazuju isti obrazac, s time da se u heraldici on javlja u reduciranom obliku te oni također vremenski koincidiraju. Za daljnje zaključke kojima bi se eventualno još tiješnije povezano ove simboličke trendove koji se javljaju i u političkom i u vjerskom prostoru potrebno je međutim provesti daljnja istraživanja.

Nadalje, pojedine slike s prikazima Blažene Djevice Marije također je moguće povezati s tridentskim zaključkom o svetim slikama prema kojemu one prikazuju određene

---

¹¹⁴Mate BOŽIĆ; Stjepan ČOSIĆ, *Hrvatski grbovi. Geneza, simbolika, povijest*, Zagreb, 2021, 135.

¹¹⁵BOŽIĆ; ČOSIĆ, *Hrvatski grbovi*, 146.

¹¹⁶BOŽIĆ; ČOSIĆ, *Hrvatski grbovi*, 147.

¹¹⁷*Ibid*, 136.

¹¹⁸CVETNIĆ, „Božidarevićev Triptih obitelji Bundića i ikonografija Marije u Suncu”, 2007, 76.

„pratipove”¹¹⁹ koji potiču vjernički zanos i molitvenu moć čime se opravdava njihovo korištenje u crkvama. Takav crkveni stav se vrlo dobro očituje u ikoni Djevice koja ju prikazuje kao *Bogorodicu s Djetetom* koja je štovana kao *Saus Populi Romani* (*Spas rimskog puka*) i koja se u 16. stoljeću smatrala djelom evanđelista Luke. U srednjoeuropskim zemljama je poznata pod nazivom Marija Snježna te su joj bila pripisivana brojna čudesa i moći zbog čega je bila čašćena kao relikvija.¹²⁰ Zbog njezine popularnosti je papa Pio V. 1569. godine odobrio izradu njezine kopije koja je potom služila kao uzor za brojna djela koja su se prema njoj izrađivala. U Hrvatskoj je tako Ivan Ranger naslikao Mariju Snježnu na zidnoj slici u kapeli sv. Jeronima u Štrigovi naslikanoj nakon 1744. godine.¹²¹

Nadalje, u poslijetridentskoj umjetnosti, ali i duhovnom životu vjernika posebno se naglašavala uloga Marije, kao i praksa molitve Svete Krunice te brojni drugi marijanski kultovi koji su ostavili svoj utisak i u slikarstvu. Tako se npr. na Mljetu javlja tema Bogorodice Sućutne, marijanske pobožnosti koja je podupirala poslijetridentsko čašćenje Blažene Djevice Marije.¹²² Indikativan je primjer i oltar Bogorodice od Svete krunice (Ružarij) u Bakru u župnoj crkvi sv. Andrije s palom na kojoj je prikazana „proširena ikonografija” koja prikazuje Mariju kao svetu pomoćnicu. Ona je zanimljiva i po tome što se na njoj uočavaju utjecaji udaljenih, ali vrlo popularnih umjetničkih središta Rima i Antwerpena.¹²³

6.2. UTJECAJI UDALJENIH UMJETNIČKIH SREDIŠTA

Spomenuti utjecaji Rima i Antwerpena koji su vidljivi u bakarskoj župnoj crkvi ukazuju na to da je poslijetridentska sakralna umjetnost, iako bogata raznolikošću motiva i sadržaja, isto tako bila pod utjecajem nekoliko velikih gradskih središta koji su rezultirali ponavljanjem pojedinih simbola i slikarskih kompozicija koji su nadilazili prostorne granice.

Na hrvatskom je prostoru tako vidljiv utjecaj nekoliko velikih središta. Osim Rima i Antwerpena, jedno od umjetničkih središta iz kojeg je pristigao veliki broj slikarskih utjecaja jest München, i to ponajviše münchenska crkva sv. Mihaela izgrađena krajem 16. stoljeća. München je kao isusovačko središte također bio izvorišna točka u širenju tridentskog učenja i kulture, a hrvatski krajevi nisu bili izuzeti iz skupine krajeva koji su bili

---

¹¹⁹CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 73.

¹²⁰*Ibid*, 73.

¹²¹*Ibid*, 75.

¹²²CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 100.

¹²³*Ibid*, 79.

inspirirani njegovom tradicijom.¹²⁴ Oltarna pala u Gračanima u župi Pohoda Blažene Djevice Marije na Kaptolu u Zagrebu primjer je rada nadahnutom skulpturom *Arkandĕo Mihael pobjeđuje Sotonu* iz 1588. godine koja je djelo Huberta Gerharda, nizozemskog umjetnika koji je djelovao u Münchenu.¹²⁵ Kroz ovu skulpturu je umjetnik htio prenijeti poruku o: „...pobjedi istinitosti prave vjere.”¹²⁶ Utjecaji djela Huberta Gerharda također su vidljivi i u djelima varaždinskog kipar Ivana Jacoba Altenbacha, kao i u nekim primjerima iz dalmatinskih crkava.¹²⁷

Prema Cvetnić, najznačajniji utjecaj iz europskih umjetničkih središta na hrvatsku baštinu je ipak imao spomenuti Antwerpen.¹²⁸ Antwerpen se nakon brojnih političkih obrata uzrokovanih sukobima između reformatora i katolika nametnuo kao katalizator poslijetridentske baštine zahvaljujući povratku španjolske vlasti, te s njome i procvatu katoličke tradicije krajem 16. stoljeća. Upravo zbog svoje povijesti koja je antverpensku elitu podučila značaju umjetnosti, njihovi su umjetnici i naručitelji ulagali znatan napor u oživljavanje umjetnosti. Osim dobrih pomorskih veza koje su pomogle u prijenosu njihovih ideja na širi prostor Europe, za njihovu popularnost je ipak bio presudan „trgovački duh.”¹²⁹ Među anverpenskim umjetnicima koji su imali veliki značaj za europsko slikarstvo treba istaknuti Pietera Pauwela Rubensa koji je do danas ostao upamćenih kao jedan od najpoznatijih baroknih umjetnika, a koji je isto tako imao neizostavnu ulogu u prenošenju poslijetridentske ikonografije. Tako su npr. središnju sliku *Skidanje s križa* s njegovog popularnog triptiha koji se nalazi u antverpenskoj katedrali Naše Gospe često reproducirali njegovi učenici koje je podučavao slikarskom zanatu u svojoj radionici, a koja se postepeno popularizirala i van granica Antwerpena. Na taj način je svoje mjesto pronašla i u udaljenom Turopolju tj. Velikoj Mlaci gdje je nepoznati umjetnik na poliptihu sv. Barbare preuzeo Rubensovu kompoziciju.¹³⁰ Njegov utjecaj je vidljiv i u Varaždinu u nekadašnjoj isusovačkoj crkvi, danas katedrali, koja je nastala nakon Rubensovog vremena.¹³¹ Teme koje je on promicao bile su tipične za poslijetridentsku obnovu: pobožnost sv. Obitelji, Nebesko i zemaljsko trojstvo, motiv Žalosne Majke, sv. Ane itd.¹³²

---

¹²⁴*Ibid*, 95.

¹²⁵*Ibid*, 95.

¹²⁶*Ibid*, 95.

¹²⁷*Ibid*, 99.

¹²⁸CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 112.

¹²⁹*Ibid*, 114.

¹³⁰*Ibid*, 122.

¹³¹*Ibid*, 124.

¹³²*Ibid*, 139.

6.3. STARA VJEROVANJA U NOVOM RUHU

Za poslijetridentsku ikonografiju je bitno napomenuti da ona nije predstavljala prekid sa starom kršćanskom tradicijom već joj je cilj bio obraniti je i repopularizirati. Nakon Tridentskog sabora tako sveci počinju uživati još veći ugled među pukom te se također počinje promicati povijesna tradicija određenih redova kojima se na taj način želi naglasiti starokršćansko podrijetlo. Primjer u slikarstvu koji podržava ovu praksu pronalazimo u Lepoglavi: „...na ukladama sjedala u pjevalištu matične crkve hrvatske pavlinske provincije Ivan Krstitelj Ranger (1735.-37.) tumači nastojanja učenih pavlina da kroz niz pustinjaka upozore subraću na daleku povijest pavlinskoga reda...”¹³³ Uz obranu starije katoličke tradicije, poslijetridentska ikonografija također donosi i neke nove motive te pokušava prenijeti teološke poruke upotrebom određenih simbola kojima će obraniti novodefinirane crkvene stavove. Tako su stariji kršćanski sveci sada obično prikazivani, u skladu s poslijetridentskom politikom, s jasno naznačenim atributima koji naglašavaju njihovu svetost, a anđeli su prikazivani kao nebeski predstavnici na zemlji.¹³⁴

Jedna od biblijskih tema koje su karakteristične za poslijetridentsku ikonografiju je i Isusovo tjeranje trgovaca iz hrama koja simbolizira čišćenje crkvenog duhovnog života koje je motivirano protureformacijom i katoličkom obnovom. U hrvatskoj baštini primjer ovakve ikonografije nalazimo u slici Ivana Krstitelja Rangera, *Krist tjera trgovce iz hrama* koju su naručili pavlini i koja se nalazi na sjevernom zidu matične crkve hrvatskih pavlina u Lepoglavi.¹³⁵

Kroz slike su često bili podupirani i promovirani i oni dekreti Tridentskog sabora koji su se ticali i nekih drugih crkvenih praksi osim čašćenja slika, poput onog o čašćenju relikvija. Iz tog razloga su relikvijari u koja su stavljana tijela svetaca ili njihovi predmeti sada bili puno bogatije opremljeni i ukrašeni svetačkim slikama kako bi se naglasila njihova moć. Primjer je dubrovački Moćnik odnosno riznica katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u koju su ugrađene slike Petra Mateja. Jedna od tih slika je Trijumf Crkve i Mučeništva nad Sotonom iz 18. stoljeća koja simbolizira moć svetaca – mučenika i osudu onih koji obeščašćuju relikvije i praksu njihova čašćenja.¹³⁶

---

¹³³*Ibid*, 146.

¹³⁴CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 147.

¹³⁵*Ibid*, 38.

¹³⁶*Ibid*, 45.

Nadalje, kako bi se naglasila važnost Rima koji kao papinsko središte i mjesto hodočašćenja ima nezamjenjivu ulogu u katoličkoj povijesti česte su i ikonografske teme koje odražavaju ovaj stav. U pavlinskoj crkvi samostana u Sv. Petru u Šumi, Leopold Kecheisen je 1755. godine naslikao rimsku baziliku sv. Petra u pozadini glavne oltarne pale *Krist predaje ključeve sv. Petru*.¹³⁷ Prikazi rimske bazilike i predaje ključeva sv. Petru u ovom slučaju prenose nedvosmislenu poruku o papinskom autoritetu koji je ponovno potvrđen na Tridentskom saboru.

Kroz upotrebu simbola i motiva na slikama također su se pokušavale obraniti dogme poput transupstancijacije, učenja o čistilištu, nadnaravnosti biblijskih događaja i sl. Ranger tako u svetištu pavlinske crkve u Olimju slika niz prizora iz Isuova života među kojima je i Objed svete Obitelji gdje nadnaravnost prizoru daju glave anđela na slici.¹³⁸

7. ZAKLJUČAK

Na temelju svega opisanoga, Tridentski koncil se svakako može smatrati bitnim dijelom obnove katolicizma koja se nametnula kao nužnost uslijed složenih zbivanja na europskom kontinentu u 15. i 16. stoljeću, ali i u nešto daljoj prošlosti koju danas nazivamo kasnim srednjim vijekom. Taj period koji je prethodio Tridentskom saboru osim što je predstavljao izazovno razdoblje za Crkvu, bio je izazovan i za sekularne institucije i zajednice koje su se morale konfrontirati s vanjskim prijetnjama, prije svega pritom misleći na osmanske napade, kao i s unutarnjim stanjem u europskom društvu koje se više nije bespogovorno htjelo miriti s određenim životnim okolnostima. Ta promjena u poimanju pojedinih egzistencijalnih aspekata života može se objasniti dotrajalošću dotadašnjeg poimanja svijeta koji je isprva pojedince, a zatim i šire skupine društva tjerao na djelovanja s ciljem unaprjeđenja i reformiranja svih aspekata kolektivnog života. Isto tako, skok u inovativnosti i kreativnosti koji je na prostoru Europe očit od 15. stoljeća je želju za pozitivnim promjenama u društvu sada barem u teoriji pretvorio u puno dohvatljiviji cilj. Unatoč svemu rečenome, promjene koje su se dogodile na političkom, kulturnom i vjerskom planu u ranom novom vijeku nisu anulirale ili osakatile baštinu srednjeg vijeka već su se, kao što je opisano na primjeru umjetnosti ali i političke situacije na hrvatskim prostorima

---

¹³⁷*Ibid*, 83.

¹³⁸CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020., 152.

Habsburške Monarhije, nadovezale na one njezine segmente koji su i dalje činili srž europske kulture te je obnovili i obogatili novim dostignućima.

Crkvena je obnova u okvirima te potrebe za restauriranjem kulture i društva bila zasigurno jedan od utjecajnijih čimbenika u stvaranju ranonovovjekovne kulture. Međutim, složenost političko – društvenih uvjeta u većini je europskih društava zahtijevala da se uz vjersku obnovu presipitaju i ostale instance koje su regulirale državnim i društvenim zajednicama što objašnjava dalekosežan utjecaj konfesionalizacije koji je bio na svome vrhuncu u ovome razdoblju te koji je, kako je Štefanec opisala, ograničio kraljevsku moći i eventualne kraljeve apsolutističke ambicije te učinio kompromis i suradnju nužnima za uzdržavanje bilo kakve vlasti.

Tridentski je sabor u sličnoj maniri utjecao na formiranje crkvene kulture i politike nakon njegova sazivanja; iako je jasna vizija Kurije u sprovođenju određene politike bila temelj za postizanje željenih ciljeva, na primjeru poslijetridentske umjetnosti uviđamo kako je u stvarnosti uspjeh ovisio o dobro koordiniranoj suradnji čitave upravljačke hijerarhije i njihovih saveznika odnosno podupiratelja. U kontekstu umjetnosti te „saveznike” predstavljaju naručitelji umjetnina, teolozi koji su se bavili detaljnijim analiziranjem i definiranjem tridentskih dekreta te ostali laici – meceni i podupiratelji katoličanstva. Ova je sinoda također u znatnoj mjeri naglasila ulogu biskupa što se posebno jasno očitava u izvještaju XXV. sjednice Tridentskog sabora. U svakome od članaka i dekreta te sjednice se naime ističe biskup kao onaj kojemu se daje autoritet za reguliranje sprovođenja tridentskih zaključaka u dijecezi koja je pod njegovom nadležnošću. Tako je i sakralna umjetnost, na čiju produkciju je utjecala šira skupina pojedinaca, na koncu ponajviše ovisila o biskupu koji je donosio odluku o njezinoj primjerenosti. To možemo argumentirati i činjenicom da članak o štovanju svetih slika nije dao točno određena pravila kako one trebaju izgledati već samo općenita načela o njezinoj funkciji. Iz primjera poslijetridentske sakralne umjetnosti uviđamo i da je ona često u simboličkom smislu ovisila o političkom prostoru u kojem je korišteno pojedino djelo te je njezina ikonografija nerijetko težila zadovoljavanju kako vjernih tako i političkih preferencija publike kojoj je bila namijenjena. Međutim, i u ovom slučaju treba ponoviti da papa odnosno Kurija nije olako prepustila tu odgovornost biskupima i ostalim prelatima – vizitacije kojima je crkvena vrhovna vlast vršila kontrolu u ovome su razdoblju bile prisutnije nego prije.

Poslijetridentski ikonografski program kako prenosi Cvetnić, slabi ukinućem isusovačkog reda 1773. te ukinućem pavlina za vrijeme vladavine Josipa II. koji su bili jedni od vodećih promicatelja poslijetridentske kulture.¹³⁹ Međutim Cvetnić isto tako nadalje piše: „...no utjecaj Tridentskoga sabora daleko preseže područje ikonografije, pa i ono široko shvaćenoga pojma Crkve. Moć i ugled Rimske crkve u poslijetridentskom razdoblju osigurali su duboki prodor saborskih odluka, pa ih više i ne prepoznajemo kao tridentske. Teško je u datumu koje računalo svakodnevno nudi kao gotov proračun elektronskoga kalendara prepoznati napor iza kojega stoji *Pontifex Maximus Gregorius XIII. Servus Servorum Dei*, ili u osobnim iskaznicama s digitaliziranim podacima o identitetu otkriti novootvoreni *Liber baptizatorum* u koji župnik, na sinodi tek poučen o toj obvezi, gušćjim perom i baroknim rukopisom prvi put upisuje stalno prezime.”¹⁴⁰

8. LITERATURA I IZVORI

DIGITALIZIRANI IZVORI

WATERWORTH, James (prev.), *The Council of Trent. The Twenty-Fifth Session. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent*, v-viii., London, 1848, (<https://history.hanover.edu/texts/trent/ct25.html>, zadnji pristup 3.9.2023)

LITERATURA

---

¹³⁹CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora*, 2020, 218.

¹⁴⁰*Ibid*, 220.

BOLONIĆ, Mihovil, „Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku”, *Bogoslovska smotra*, 43/4, 1973, 465-482.

BOŽIĆ, Mate; ČOSIĆ, Stjepan, *Hrvatski grbovi. Geneza, simbolika, povijest*, Zagreb, 2021.

BURKE, Peter, *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, Zagreb, 2003.

v. CREVELD, Martin, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge, 2003.

CVETNIĆ, Sanja, „Božidarevićev Triptih obitelji Bundića i ikonografija Marije u Suncu”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31, Zagreb 2007, 73-79.

CVETNIĆ, Sanja, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2020.

DEWALD, Jonathan (ur.), *Europe: 1450 to 1789. Encyclopedia of the Early Modern World*, Vol. 1, New York, 2004.

EUAN, Cameron (ur.), *Early Modern Europe. An Oxford History*, New York, 2001.

GOLDSTEIN, Ivo (ur.), *Povijest. 9. knjiga. Počeci novoga doba (16. stoljeće)*, Zagreb, 2008.

HUIZINGA, Johan, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1964.

JUKIĆ – VIDAS, Ivana, „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 85-98.

LOTZ-HEUMANN, Ute, "The Concept of 'Confessionalization': a Historiographical Paradigm in Dispute", *Memoria y civilización*, vol. 4, 2001, 93-114.

MUSA, Ivica, „Tridentski sabor – koncil među koncilima?”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 17-30.

PATAFTA, Daniel; SLIŠKOVIĆ, Slavko, „Dijecezanske sinode- primjer provođenja posttridentske obnove”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 121-140.

REPANIĆ – BRAUN, Mirjana, „*De sacris imaginibus* – grafički predlošci i sakralno slikarstvo poslijetridentskog razdoblja: primjeri iz likovne baštine sjeverne Hrvatske”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 293-306.

ŠTEFANEC, Nataša, „Vjerska politika u habsburškim zemljama u Srednjoj Eurpi (od 20-ih godina 16. st. do 30-ih godina 17. st.)”, *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. Zagreb, 2016, 43-64.